

A RÉZMETSZÉS MŰVÉSZETE A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBAN

A RÉZMETSZŐ DEÁKOK

**IRTA:
DR. ECSEDI ISTVÁN**

18 képpel.

DEBRECEN,
MAGYAR NEMZETI KÖNYV- ÉS LAPKIADÓVÁLLALAT R. T.
1931.

TARTALOM

Debrecen város a XVIII. században.

A rézmetszés első kezdetei a debreceni Kollégiumban.

Az első magyar iskolai atlaszok.

A deákok elkészítik az első magyar természetrajzi szemléltető képeket.

A deákok művészi metszeteket készítenek a rajztanításhoz.

A rézmetsző deákok nyomdászokká lesznek.

A művészi pálya vége.

A rézmetsző deákok hatása.

Debrecen város a XVIII. században.

Debrecen város a XVIII. század folyamán hatalmas fejlődésen ment keresztül. 1693-ban felujtják, de csak 1715-iki országgyűlésen iktatják törvénybe szabadkirályi városi jogait. S bár a század kétharmad részében nagy valláspolitikai küzdelem köti le erejét, a súlyos teher alatt naggyá nőtt gazdasági és kulturális jelentősége.

A hatalommal való hosszú tusakodás közben 1745-ben Domokos Márton főbíró lángeszű diplomatiája egyelőre zálogba veszi a város mai óriási határainak jórészét, mint magvaszakadt birtokot. Gazdasági alapja le volt rakva.

A földből, mint öserőből nőtt ki hatalmas iparos és kereskedő lakossága. Pedig e nagybirtoku, jótalaju, földü város lakossága nem földművelő. Igaz, hogy földet mindenki kap, aki kér és megtermelheti kenyerét, ha akarja, a főfoglalkozás azonban mégis az ipar és a kereskedelem.

Az egykoru Schwartner szerint Debrecenben 1792-ben 43 céh él 2364 iparossal, nem céhes ipar is van 42 fajta, 327 iparossal; vagyis Debrecenben ezidőben 2691 iparos, 682 segéddel és 953 inassal dolgozik a város javán.¹

Az iparnak jó piacot nyújtott az évszázadok óta óriásivá fejlődött debreceni országos vásár. A vásárt felkeresték a hazai kereskedők ép úgy, mint a német-római birodalom minden tartományából. A debreceni vásár két részből állott. A kirakodó vásár valóságos bazár-várost képezett a város nyugati árkán kívül. Itt az 1793. évben megtartott nyári vásáron 1823 frt. helypénzt szedett be a város.

A nagy kirakodó vásárnak alapja az a hatalmas állatvásár, mely az egykoru szerint úgy nézett ki, mint egy „táborozó nomád horda.”² Ezt a hatalmas állatállományt az a debreceni határ nevelte, mely ma búzát terem. A jószág kora tavasztól késő ősziig a Hortobágy pusztán és a környező pusztarészekén legelt. Télen pedig eltartotta a várost északról, keletről és délkeletről körülvevő erdőség avarja és a már ekkor kialakulóban levő tanyai élet szálaskarmánya.

A jobb anyagi jólét a lakosság szaporulatára vezetett. A természetes szaporulat mellett a vidékiek is szívesen költöztek be a palánkkal és többféle hatalmas privilégiumokkal védett gazdag városba. Így Debrecen már a század végén Magyarország legnépesebb városa lett. 1792-ben 29.153 főnyi lakosságával tulszárnyalja a nagy magyar kereskedő várost, Pestet (26.684 l.) és a híres koronázó várost, Pozsonyt. (27.871 l.)³ Ez a nagyszámu lakosság szinmagyar, elsősorban iparos és kereskedő, a szántóvető népesség háttérben van és jórészt ama kettőnek fuvarosa és őrlőse.

A nagy anyagi jólét szilárd alapot ad a városnak a századon át tartó vallás-politikai harcokban ép úgy, mint József császár németesítő politikája ellen. A nemzeti öntudat erejét semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy mikor a császár a közigazgatás nyelvén a német nyelvet tette, a város tanácsa inkább századok multán visszatért a latin nyelv használatára, mintsem a németet fogadta volna el.⁴

Ámde a jólét, a nemzeti öntudat legnemesebb gyümölcse a kulturális haladás. A magyar református kultura legszebb fejlődését a XVIII. században Debrecenben mutatja fel. Ez a kultura magyar és népkultura. Már 1739-ben a városi tanács hat községi elemi iskolának, mint

¹ Schwartner M.: Statistik des Königreichs Ungarn. Pest 1798 II. k. 234. l.

² U. O. 268. l.

³ U. O. 269. l.

⁴ József császár uralma alatt a városi jegyzőkönyvek latinul vannak szerkesztve.

nevezték: „Nemzeti Oskolának” felállítását rendeli el. A következő 1740. évben az iskolák már meg is kezdik működésüket és összeírják a tanköteleseket is. Ettől kezdve a népoktatás kiegészítésén a század folyamán folyton buzgólkodik a város.⁵

A tudományos oktatás kővéra a református kollégium, melynek 1794-ben 2301 diákja volt s köztük 378 togátus deák. Schwartner a kollégiumi nevelést kolostorinak nevezi. „53 cella van, – ugymond – mindeniknél 3-7 diák lakik, melléjük 365 mendikáns van beosztva. Az iskola tőkéje 138,000 frt. Fentartása Debrecen városának gondja. Könyvtára 20,000 kötet, évi gyarapításra 500 frt-ja van.”⁶

A kollégium keretében a felsőoktatás felvirágoztatásán a város az egyházzal karöltve buzgólkodik. Míg a tanárok közül egyik-másik latin nyelven irt felfedezésével teszi az iskolát világhírűvé, addig az iskola szellemében már él a magyar nemzeti Génusz s a tettek egész sora mutatja az élő magyar szellem tevékenységét.

Hatvani István professzor világhírű tudományos vizsgálatainak eredményei még latin nyelven jelennek meg, Sinay Miklós előadásait latinul tartja, de a fiatalabb tanárok szívvel-lélekkel a magyar nyelvű irodalom mellett vannak. E gondolatnak megnyerik az iskola vezetését és lassan az a gondolat érlelődik meg, hogy a kollégiumban a magassabb tudományokat is magyar nyelven kell tanítani.

Már 1790 óta a poéták és a stiliszták magyarul irlnak. Magyar irányzatukért az irodalom-történet „Debreceni Kör” néven ismeri e kis irodalmi kört. Ebből a körből emelkedik ki a nagy magyar lírikus Csokonai Vitéz Mihály. A debreceni körben születik meg az első magyar nyelvtan is 1795-ben.⁷

Korszakalkotó esemény volt, amikor a Tiszántúli Református Egyházkerület Domokos Lajos főgondnok hatalmas befolyására 1797. április 25-én kimondja, hogy a kollégiumban május 1-től minden tudományt magyarul kell tanítani, mert ezt kívánja a művelődés érdeke, az ország törvénye és a tanítás sikere.⁸ Sokan, – még Sinay Miklós is –, nem hittek abban, hogy a magyar nyelv alkalmas lenne a magasabb tudományok tanítására. A kollégium tanárai és diákjai fényes cáfolatot adtak a kételkedőknek az 1799 április 18-20-án megtartott magyar nyelvű vizsgálatokon, amikor a diákok a helyi és az ország minden részéből összesereglett férfiak előtt fényes sikerrel vizsgáztak magyarul.⁹

A siker forrása az volt, hogy a tanárok a magyar nyelvű oktatáshoz a jó magyar tankönyvek egész sorát irták, a diákok pedig a tanárok utmutatása szerint a tankönyvekhez jó szemléltető képeket készítettek. A kollégium apraja-nagyja vállvetett munkával dolgozott egy nagy és nemes célért: a magyar nemzeti kulturáért.

Végül nem lehet azt figyelmen kívül hagyni, hogy a debreceni kollégiumban fejlődött ki évszázadok alatt a legsajátságosabb diákélet. A diákok élete összeforrott a polgárság életével. A diákok résztvettek a polgárság örömeiben, bánatában. A polgár szent tisztelettel tekintett a kollégiumra, a mi iskolánknak nevezte s tehetsége szerint segítette a skólabeli diákokat.

*

A kollégiumi diákok a XVIII. században számos hasznos egyesületbe tömörültek. Mi ez alkalommal a képzőművészetben működő deákokat, a rézmetsző deákokat szándékozunk ismertetni.

⁵ Ecsedi I.: Első községi népiskolák Debrecenben, Debreceni Képes Kalendárium 1925. évi H. I.

⁶ Magyar Grammatika. Bétsben 1795.

⁷ Schwartner: id. m. 553. l.

⁸ Balogh Ferenc: A debreceni református Kollégium története. Debr. 1904.

⁹ Tanári jegyzőkönyv 1799. Kollégiumi Levéltár.

A rézmetszés első kezdetei a debreceni Kollégiumban.

Hogy ki vitte be a rézmetszés mesterségét a debreceni ref. kollégiumba és hogy ki volt az első rézmetsző deák, azt ma határozottan megállapítani nem lehet, de nem is szükséges. Annyi bizonyos, hogy az országban szerte működő rézmetszők nem voltak hatás nélkül a legatiók és supplikációk alkalmával a hazánk messze vidékein megfordult theológusainkra; másfelől az évről-évre külföldet, főleg Hollandiát látogató tudomány-kedvelő fiaink előtt sem maradhatott ismeretlen az ezidőtájt nagyon fellendült rézmetszés művészete s nem egy közülök e hazában, vagy külföldön megismerkedvén e nemes mesterséggel, tovább ápolta azt házi tűzhelyénél és ha kész művész nem lehetett is, de e mesterség faja iránt táplált rokonszenvét más, talán éppen művészi lelkekbe is átplántálhatta.

Minden valószínűség szerint az első deák, aki a debreceni ref. kollégiumban, mint rézmetsző működött Kováts György volt, aki: „*Énekes könyv Mellyben vagynak Hymnusok, Ditséretetek Innepekre és egyéb alkalmatosságokra tartozó régi Istenes énekek. Dávid királynak CL Soltári egynéhány buzgó Imádságokkal. Debreczenben. 1749.*” c. műhöz a következő címlapot metszette: A mennyben angyalok fuvoláznak, gitároznak. A földön pedig egy öreg férfi térdel, gitározik és énekel az előtte kinyitott zsoltárból. A metszet 12.4×6.6 cm. nagyságban; alján G. Kováts sc. olvasható.

Ugyancsak Kováts György, a későbbi városi hites mérnök volt az, aki „*A keresztyén Ethika... rövid summája Debreczen. 1750.*” c. könyvben a következő symbolikus képet metszette: Krisztus, Mária és még néhányan egy társaságban ülnek két tanítvánnyal, amint ez Lukács evang. X. v. 42. v. írva vagyon; a képre van vésve még az ugyanonnan idézett textus: „*Mária pedig a jobb részt választá.*” A lap alján „G. Kováts sc.”¹⁰

Kováts György után azonnal Farkas István deák következik időrendben, aki a Sinai Miklóstól kiadott és általa előszóval ellátott „*M. T. Ciceronis Espitolarum Selectarum Libri tres... Debrecini MDCCLXVII.*” c. könyv címképét véste rézbe: Egy könyvtárt ábrázol e metszet, melyben az asztal mellett dolgozó tudósnak a szolgálja egy irattekercset nyújt át. Aláírva: „*Steph. Farkas sculpsit Debrecini.*”¹¹

Farkas István metszette a Debreczenben 1767-ben megjelent „*Uj Testamentum*”-hoz a címlapot 12×6.3 cm. nagyságban.

Kabai Mihály 1788-ban a debreceni asztalos céh számára rézbemetszette a szabaduló levelet, mely azért is becses, mert ebben maradt ránk Debreczen város akkori látképe.¹²

Szintén az első rézmetsző deákok közé tartozik a püspökladányi születésű – később országos-hírű művész – Karacs Ferenc is, aki alsó és felső tanulmányait a debreceni ref. kollégiumban végezte és mint togátus deák¹³ 1787-ben irta alá a főiskolai törvényeket – subscribált.¹⁴ Karacs saját állítása szerint a térképrajzolást és az ércbevaló metszegetést az iskolában kezdte meg.¹⁵ Azonban ilyen fajta munkája ez időből nem maradt ránk.¹⁶ Legalább nem tarthatjuk

¹⁰ Szilágyi I. Adalék a magy. orsz. képzőművészek történetéhez Történelmi Tár. 1880 162. l.

¹¹ Szilágyi id m. U. o. 160 l.

¹² Zoltai Lajos: A kálvinizmus és a művészet Debreczenben. 1928. 12. l.

¹³ Togátus deák megfelel a mai akadémiai vagy egyetemi hallgatónak, nevüket az akkori deák egyenruhától (toga) nyerték.

¹⁴ Dr. Ecsedi I.: Karacs Ferenc térképmetsző élete és művei Debreczen 1921. 19 l.

¹⁵ Karacs Teréz: Jegyzetek Karacs Ferenc életéhez 1885. Kézirat a depr. ref. koll. nagy könyvtárában.

metszet utáni lenyomatnak sem a „*Figurae geometricae, quae delineavit – és nem sculpsit – Franciscus Karats anno 1788*” c. munkáját, mely tiz 4° lapon különféle geometriai és stereometriai figurákat tartalmaz, épugy, mint azt a 34 darab térképlapot sem, melyet „*Descriptio Orbis Antiqui in XXXIV Tabulis delineata per Fr. Karats A. P. C. N. MDCCLXXXIX.*” gyűjtemény alatt őriz a debreceni collegium nagy könyvtára. Egy 19 éves ifju theológusnak pompás tollrajza és ügyes színezése ez atlasz s a német „*Descriptio Orbis Antiqui in XLIV. Tabulis exhibita a I. D. Koelero Hist. et Polit. P. P. Aldorfino studio atque opera Chr. Weigeln Norinbergae.*” c. térképgyűjtemény hiányos másolata. Egy fejlődő tehetségnek munkái ezek s gyakorlásának hiányait nem egy elrontott térképlap bizonyítja.

Karaccsal együtt kell felemlitenünk kisszántói *Pethe Ferencet* is, aki szintén Karacsnak idősebb kortársa, debreceni diák (1872-86.) és 1786-ban ugyanott köztanítója volt. Igaz, hogy az ő debreceni tartózkodásához egyetlen egy munka sem fűződik, de ő tervezte és rajzolta a távoli Hollandiában rövid öt évi tartózkodása (1788-93.) alatt azt a néhány magyar nyelvű térképet, amellyel pompásan diszitette az általa hibátlanul kiadott bibliát: „*Hollandi magyar Biblia, Ultrajektom 1794.*”, hogy az akkori angol regens – a későbbi IV. György, értékes aranyéremmel jutalmazta meg érte.¹⁷

E derék munkát Pethe később, részletekben még hazánkban is kiadta, csakis így kerülhetett Debrecenbe e táblák közül a mai napig meglevő két darab két-két térképpel u. m.: *Szent vezér, Izrael országa; Római birodalom és Sidóország*, melyet ma is bizonyos csodálattal szemlél a szakember. E szépen kidolgozott 36×44 cm. réztáblákon mindeniken be van vésve a szerző neve: *Pethe composuit et delineavit. Sculp. van Baansel.*”, tovább a rendeltetési helyük: köttessék e tábla a Józsva könyve után. Pethe maga nagy jelentőséget tulajdonít e munkájának. „Vedd kedvesen – olvasható az egyik réztáblán –, szives fáradozásunknak e csekély gyümölcsét, annyival inkább, hogy ezt talán mint ’sengét’ úgy találod édes Magyar Hazánkban.”

Tény az, hogy sem Karacs, sem Pethe nem metszettek maradandó alkotásokat debreceni tartózkodásuk alatt, később pedig mind a ketten távol estek az „alma mater”-től – Karacs 1795-től Pestre, Pethe a Dunántulra, majd Bécsbe tevén át lakhelyét. Pethe magyar nyelvű mappái megelőzték Karacs ilyenmü alkotásait. De Karacs antik-térképeivel, Pethe a szentkönyvben alkalmazott szép mappáival irányt, buzditást adtak a debreceni deákoknak nagyarányu munkájuk megkezdéséhez.

¹⁶ V. Ö. Dóczi I : Rézmetsző deákok. A depr. ref. főgymn. Értesítő 1894–95. 163. l.

¹⁷ Balogh F.: A magy. prot. egyháztörténelem részletei Debrecen. 1872. 70. l.

Az első magyar iskolai atlaszok.

A szabadkézi rajz tanítására is adattak tankönyvek¹⁸ a tanulni vágyó magyar ifjúságnak tíz évvel előbb, hogy sem a Kollégiumban az első rajztanári tanszék szerveztetett. Ámde míg a tanárok jó magyar tankönyveket írnak, deákjaik a tanítás segédeszközeinek előállításán fáradoznak. Ezek sokszorosítása pedig az akkor már divatját multa fametszet helyett rézmetszetek segélyével történt. Ezért a deákok közül sokan megtanulják a rézmetszést. E mesterségnek már szép multja volt körükben s az iskola meg folyton ébren tartá e művészethez való készségeket azért, hogy már a tanítás kezdőfokától kiindulva nagy gondot fordított a szép betüvetésre, úgy annyira, hogy még a betümintákat is megszabja a tanulóknak. Ezt pedig nemcsak a tanterv bizonyítja, hanem az e korból nagy számmal fennmaradt, gyönyörű betűkkel írott levelek az iskolából eltávozó akademikus rektoroktól, mely szép és gondos betűket a papírról a réztáblára átvinni véső segélyével egyáltalán nem lehetett nehéz.

Azonban e mesterség elsajátítása még sem ment egyszerre. Eleinte csak egyes vonalak, betűk vagy szavak bevésését kísérlék meg, később egyes latin vagy magyar jelmondatot vagy éppen egy-egy verset metszenek rézbe, ami ismét nagyobb ügyességet követelt. E versek közül sok elveszhetett, de a ránk maradt pár darab klasszikus példáját adja a cétusi pezsgő diákélet egészséges, jóízű humorának.

Lássuk mindenekelőtt Kiss Sámuel komolyabb deák epigrammáját: „*Cum brevi vitarum descriptione et notatione temporis quo quisque circiter vixerit adjectis passim Eruditorum indiciis.*” Metszette Kiss Sámuel.¹⁹ Egy másik deák meg magyar versben így kesereg az ifjú kor mulandóságáról:

„Vig napok szárnyon jártok
Egy szempillantást sem vártok
Még meg sem kóstolhattam
Izetek, elhagyattam.”

Metszette: Szalatsi Sándor.

Egy deák éppen így tréfálkozik a szigorú papi erkölcsökkel:

Természetes édes ösztön
Egy szeretőt tartani,
De a papok szent törvénye
Szokta azt eltiltani:
„Azért tehát vagy a törvényt,
Vagy a természetünket
Változtassátok meg papok;
Mit kinoztok bennünket:
Eszem a lelketeket.”

Sculpsit Moses Dési.²⁰

E kis táblák a betümetisés igen szép példányait őrzik. Azonban diákjaink nem sokáig metszethettek saját szórakozásukra. A tanári kar már 1797-ben sürgette a térképek készítését,

¹⁸ Sárváry P.: A rajzolás mesterségének kezdete I. és II. drb Debr. 1804. és 1807.

¹⁹ Ez az 5×6 cm. vékony rézlemez ma is megvan a debr. ref. koll. nagy könyvtárban.

²⁰ E 6×8 cm. nagyságú réztábla mindkét oldala tele van írva.

megparancsolván, hogy „minden deáknak mappája legyen.”²¹ Csakis e felszólítás után alakult meg az alma mater kebelében a rézmetszők társasága, melynek egytől-egyig ügybuzgó deáktagjai feladatukul tekinték, hogy alsóbb iskolák tanulóit megfelelő térképekkel ellássák. A vállalat lelke és vezetője Erőss Gábor togátus deák volt, felügyelő, irányító pedig Budai Ezsaiás 1794-től tanár, 1799-től pedig „classium inspector”, vagyis a gimnáziumi osztályok felügyelője. Erősshez eleintén többen csatlakoztak részint mint állandó munkatársak, részint mint segítők, műkedvelők s később pedig magába foglalta e társaság a kollégium egész józan ifjúságát. Erőss Gábor 1794-ben írta alá a főiskolai anyakönyvet, ugyanez évben subscribált Halász István és két évvel később a harmadik állandó munkatárs, jóban és rosszban vele mindvégig hűségesen osztozó Pap József, ki Komáromban született és a kunszentmiklósi iskolából jött Debrecenbe. Az önként vállalkozó társaságot Budai Ezsaiás vezette, irányította és támogatta. Eleinte a kollégium épületében, a cétusban metszegettek és nyomtattak, később a városban kint béreltek lakást és oda tették át műhelyüket. A tanári kar jó szóval, ünnepi beneficiumokkal, dicsérettel, no, meg praemiummal is jutalmazta őket. Az 1801. január 1 – december 31-ig terjedő év tartamára – határozza a kar – adódjék mindenkinek külön-külön két alumnus portio „ex cassa alumnorum”; tehát az akkori pénzérték szerint csekély 36 rh. forint s így hármójuknak 108 rh. frt. egy egész évre.²²

A rézmetsző deák-társaság eddig megnevezett tagjai csaknem kizárólag metszettek, de rajtuk kívül voltak megbízott rajzolóik is, szintén a deákok közül, kik elkészítették kezük alá a bevésendő mappákat. Az 1801. december tanárkari jegyzőkönyv Erőss, Pap és Pethes rézmetszőket és a három rajzólót, u. m.: Kiss Sámuel, Mikolai József és Kármán József deákokat részleteti némi jutalomban az özv. Kovács Istvánné, Jenei Mária által küldött 177 frt-ból.²³ A metsző és rajzoló deákokon kívül voltak ismét olyanok, akik nyomtatták, mások ismét, akik színezték a lapokat. Csakis ily nagyarányú munkamegosztás mellett volt lehetséges, hogy szerény eszközökkel, elég gyorsan olyan tiszteletreméltó munkát végeztek.

Első munkájuk az 1800-ban megjelent „*Oskolai Uj Atlás Az alsó classisok számára. Metsződött és Nyomtatódott a’ Ref. Collegiumbann Erőss Gábor, Halász István, Pap József és más Tógátus Deák ifjak által. T. T. Prof. Budai Esaiás class. Insp. vigyázása alatt Debreczenbenn MDCCC.*”²⁴ E tizenkét lapból álló mappagyűjteményt a I. D. Koeleri „*Atlas manualis scholasticus et itinerarius complectens novae geographiae tabulas L excusas a Chr. Weigelio*” c. vaskos atlasz nyomán készítették, mely az egykoru bejegyzés szerint 1786. óta megvan a debreceni könyvtárban. Az oskolai új Átlás csaknem kizárólag az Erőss Gábor alkotása s kettőt kivéve, mindenik lap metszésében résztvett. A fent idézett címlapot 18×23 cm. réztáblára Erőss Gábor metszette, míg a többi ugyanolyan nagyságú réztáblán így osztottak meg: 1. A föld golyóbisa, metszette: Erőss Gábor; 2. Európa, m.: Erőss; 3. Ásia, m.: Jos. Pap; 3. Afrika, m.: Erőss, Halász, Papp; 4. Északi Amerika, m.: Erőss; 5. Déli Amerika, m.: Halász István; 6. Spanyolország, m.: Erőss, Halász és Pap; 7. Franciaország, m.: Erőss, Halász és Pap; 8. Oloszország, m.: Erőss, Halász és Pap; 9. Lengyelország, m.: Erőss, Halász és Pap; 10. Németország, m.: Erőss Gábor; 11. Magyarország, m.: Erőss Gábor. E réztáblákon – amelyeket a debreceni ref. kollégium nagykönyvtára őriz – nagyon meglátszanak a kezdet fogyatkozásai. A vörösrézlapok kevésbé finom helybeli cikkek, a metszés hiányos és primitív, a rézlapok kidolgozása durva. A geográfiai objektumokat a régi divat szerint, hiányosan metszik. A fókuszálót csak az egész földet ábrázoló lapon tüntetik fel, míg a részletter-

²¹ Dr. Balogh F.: A debreceni ref. kollégium története.

²² Balogh F.: id. m. 106 l.

²³ 1801. decemb. tanárkari jk. közli: Dóczy Imre. A depr. ref. főgymn. Értesítő. 1904-5.

²⁴ Dr. Ecsedi István: Az első magyar iskolai kézi atlaszok. Földr. Közl. XXXVIII K. IX. 397. l.

képeken csak a mappa keretén jelzik. A hegy- és vízrajz is igen hiányos, sőt a mindenható politikai beosztás is csak úgy nagyjából történt s ami több, hazánk térképénél egészen elmaradt, holott a német mintánál ugyan megvan. Ifjaink tudták e fogyatkozást, de látták azt a hatást is, amelyet a magyar nemzeti kultúra e zsongléja távolban és közelben előidézett. Budai és a többi professzorok ösztönzésére egy új, egy szebb, jobb atlasz előállítására határozták el magukat.

Még azonban ez újabb atlasz elkészülnék, egy „*Oskolai Ó Átlás*” elkészítéséhez láttak. Szükséges volt egy ilyen atlasz a bibliai történethez, a klasszikus írók olvasásához és a tantervek is, midőn a térképek szükségét az iskolai oktatásnál sürgetik, első sorban ezek használatát követelik. Így jött létre az Oskolai Ó Atlasz, amelyet csak 1801-ben adhattak ki azért, mert a metszők közt már Halász István sem szerepel, hanem helyette Pethes Dávid lép a rézmetsző társaságba, aki 1799-ben subscribált. Rajtuk kívül Oláh István és Mikolai József két-két táblával, Vajai Imre pedig egy táblával járul a társaság szorgos munkájához. Az Oskolai Ó Atlasz 12 réztáblából áll. A táblák nagyságra megegyeznek az 1800. évi Oskolai Átlás tábláival. Térképei a Koeler-féle Atlas Antiquus lapjai után készültek, melyeket Karacs már 1789-ben lerajzolt. Az első táblán két planiglobusban Orbis veteribus Typus sculp. Gab. Eröss; 2. Europa, sculp. Dav. Petes; Asia, sc. Pap; 3. Asia minor sive Asia intra Taurum, sc. Eröss; 5. Aegyptus, sc. Mikolai J.; 6. Vindelicia, Raetia et Noricum, sc. Steph. Oláh; 7. Gallia, sc. Petes; 8. Pannonia, Moesia, Dacia cum Ilirico, Steph. Oláh; 9. Hispania, sc. Emeric Vajai; 10. Graecia, sc. Mikolai Jos.; 11. Germania, sc. Dav. Petes; 12. Italia, sc. Josephus Pap.

Az Ó Atlasznál sokkal jobban érdekel bennünket az az új atlasz, amelyet szintén a Budai Ezsaiás tanítványai: *Vajai Imre* (subcr. 1797.), *Eröss Gábor* és *Pethes Dávid* metszettek szintén ezidőtájt. E 15 lapból álló kis térkép-gyűjtemény címlap és fedél nélkül a *Lugosy* tanár gyűjteménye útján került a debreczeni nagykönyvtárba. Réztáblái ma nincsenek meg, de a réztáblák nagysága a puha papírba történt lenyomásból határozottan kivehető 12×14 cm. Így a debreczeni rézmetszetek közt a legkisebb alakú, de igen csinos kivitelben és legáttekinthetőbb formában. Tisztán részlet-térképeket tartalmaz s egyedül Európa országainak ábrázolására szorítkozik: Portugallia, metszette: Vajai Imre; Spanyolország, m.: Vajai Imre; Frantzia ország, m.: Vajai Imre; Helvetia, m.: Vajai I.; Olaszország, m.: Petes; Németország, m.: Petes D.; Hollandia, m.: Petes D.; Nagybritannia, m.: Eröss Gábor; Dánia, m.: Pethes D.; Norvégia és Svéczia, m.: Eröss; Prunszia vagy Burgus Ország, m.: Eröss; Lengyelország, m.: Petes D.; Muszka ország, m.: Petes D.; Magyarország, m.: Petes D.; Török ország, m.: Petes D. térképeit tartalmazza a 15 mappa. E gyűjtemény Gatterer német geographus után készült iskolai használatra. A vonalak finomsága, a földképek szabályossága és arányossága messze fölébe helyezik a *Vajai Imre Gatterer kis új Átlását* az első magyar oskolai új, de még az Ó Átlásnak is. Ez az atlasz lehet az első, melyet teljesen az iskola falain kívül a városban felállított nyomdai műhelyben készítettek az ifjú művészek. Továbbá e térképeken ügyesítették kezeiket a legközelebbi nagyszabású oskolai atlasz készítéséhez.

Még az 1801. évben történt, hogy az egyházkerület bizottságot küldött ki a célból, hogy készítsen tervet az alsó iskolákban tanítandó azon tudományokról, amelyek a közönséges életre megkívántatnak, egyszersmind arról is, hogy ezek közül melyiket, melyik iskolában kellene tanítani, továbbá, micsoda móddal, kikre lehetne bízni az ilyen könyveknek *született nyelvünkön* való elkészítését? A bizottságban világi részről Péchy Imre, Domokos Lajos, Bideskuti Imre, Gentsi Lajos, Bay István, dr. Szentgyörgyi József és Böszörményi Pál; egyházi részről: Benedek Mihály egyh. ker. főjegyző, Fazekas István esperes, Szilágyi G., Kocsi János, Sárvári Pál, Lengyel József és Budai Ezsaiás professzorok vettek részt.²⁵ E tizennégytagú egyházi és világi vegyes bizottság kezéből kikerült tanulmányi javaslat azt

²⁵ Főiskolai Levéltár. Acta Curat. et Profess. 1792-1804.

mutatja, miszerint a reális irány, melyet bizonyosan a világi tagok és az egyháziak közül Budai és Sárvári professzorok képviseltek, legalább egyidőre diadalmaskodott a humanizmus felett.

A javaslat minden pontja azt követeli az iskolától, hogy a humanisztikai képzettségen felül neveljen a hazának és a gyakorlati életnek. Mellőzve a javaslat apró részleteit, e helyen csupán tanulmányunk keretébe eső pontjaival kívánunk foglalkozni. Így mindjárt a földrajz tanítására így intézkedik a 11. pont: Minthogy alkalmas új és ó Geographia magyar nyelven nincsen: készítését szükségesnek találják és azt Budai Ezsaiásra bizzák.

A geographia tudománynak ilyen szélesebb alapon való tanítására már rég levolt rakva az alap, ez alkalommal csak a továbbfejlesztésre kellett gondolni. Az ó és új geografiát főleg a történelem keretébe beillesztve, kéziratból bár, azonban a deákok által készített egészen újfajta mappákról tanította a kiváló professzor, amelyet – mint láttuk – iskolai új és ó átlás címen már 1800-tól a tanulók használatára bocsátott a rézmetsző deákok társasága. Midőn pedig most Budai professzor még egy jobb és megfelelőbb elkészítésével bizatik meg, kettőzött figyelemmel egy újabb, pompásabb, a kor igényeinek lehető legjobban megfelelő atlasz tervezéséhez, kidolgozásához fog, amíg a munka technikai részét a három legügyesebb és leggyakorlottabb togátus deák: épen ezért az anyagi szükségleteik fedezésére Erőss Gábor, Pap József és Pethes Dávid vállalják magukra. Vállalkozásuknak derekasan meg is feleltek. Még mielőtt a munka érdemleges kiadásához láttak volna, a kiadással járó költségek előteremtésére kellett gondolniok: előfizetőket toboroztak. Felhívást tesznek közé a Magyar Kurir 1803. évfolyamának novemberi számában, anyagi pártolásra, megrendelésre szólítván fel a nemzet nagyjait. Márton József azt írja Sárváry Pálnak: „a debreceni jó igyekezetű mettsző Deák ifjak Atlaszára jelentették meg nálam négyen. Talán 10 exemplárt remélhettek, hogy eladhatom.”²⁶ Levelet küldenek a törvényhatóságokhoz, a nemzet politikai és kulturális nagyjaihoz, a nemzeti ügy támogatására kérvén fel őket. Felszólításukhoz Nagy Britannia térképét mellékelik s ígérik, hogy Európát 12 hasonló abroszban kívánják kiadni s az egész csak 3 frt. 30 kr.-ba kerül.

Aranka György, Erdély kulturális életének akkori irányítója, magáévá teszi ügyüket, előfizetőket gyűjt a marosvásárhelyi királyi táblán és kollégiumban s előfizetői számára meg is rendel 50 példányt, melyet szerinte legcélszerűbben a debreceni nagyvásár alkalmával lehetne elküldeni.²⁷

Megrendelő azonban még sem akadt elég, amit eléggé bizonyít az a körülmény, hogy a vállalat anyagi oldalának fedezésére a kollégiumtól vesznek fel kölcsönt s biztosítéskul 800 példányt kötnek le.²⁸ Ilyen nagy előkészületek között lanyha érdeklődéstől kisérvé, jelenik meg roppant fáradozásuk és vasszorgalmuk gyümölcse, mely *„Oskolai magyar új Átlás. Kidolgozta és amennyire lehetett, a Nemzet nyelvéhez alkalmazta Prof. T. T. Budai Ezsaiás Ur. Metszették és nyomtatták a Debreceni Ref. collegium Nagyszerű Előljáróinak és T. T. Predikátorok Endrédi József és Szoboszlai Sámuel Uraknak segítségével Debreceni Togátus Deákok: Erőss Gábor, Pap József és Pethes Dávid, Debreczenbenn 1804. címen látott napvilágot.*

Ez új Atlas nagyobb folio alak, 35×45 cm. nagyságban; egy cimlapból és 12 mappából álló gyűjtemény, az 1800. évi első kiadásnak teljes átdolgozása s az új viszonyoknak megfelelő kibővítése. Ez atlasz a *„Johann Hübneri bequemer Schul Atlas”* nyomán készült, melyet a

²⁶ Márton József levele Sárváry Pálhoz 1803. december 15. Kézirat a Déri-muzeumban.

²⁷ Aranka György levele. Kézirat a debr. koll. nagy Könyvtárban.

²⁸ Dóczi I.: id. m. 167. l.

Homann örökösök adtak ki a Hübner-féle „*Kurze Fragen aus der neuen und alten Geographie. Regensburg u. Wien 1779.*” könyv használatára. Ez atlasz a térképek régibb és újabb kiadását tartalmazza, melyet az illető országok khartografusai készítettek a fenti cégnek.

Az Oskolai magyar új Átlás első mappája „*A föld öt Részeinek Lerajzolása*” Mercator vetületben, metszette: Erőss Gábor; 2. *Európa*, m.: Pethes Dávid; 3. *Ásia*, m.: Pap József; 4. *Afrika*, m.: Pap József; 5. *Amerika*, m.: Pethes Dávid; 6. *Olasz Föld*, m.: Pap József; 7. *Frantzia Közönséges Társaság*, m.: Pap József; 8. *Spanyolország és Portugallia*, m.: Erőss Gábor; 9. *Nagy Britannia*, m.: Erőss Gábor; 10. *Magyarország*, m.: Pethes Dávid; 11. *Németország*, m.: Erőss Gábor; 12. *Lengyel Föld*, m.: Pethes Dávid.

A gyűjtemény remeke s a rézmetsző deákok munkájának koronája Nagy Britannia térképe. Erőss kezemunkája e mappa s mutató-számul készült a megrendelési felhívásokhoz. Érdekes és már nem is egészen az új viszonyokat jelenti a *Frantzia Közönséges Társaság* térképe, mely Franciaországot az 1791. dec. 14. törvény értelmében 83 department-re osztja a régi guvernementok helyett. E térkép az említett gyűjteményben foglalt helyett. E térkép az említett gyűjteményben foglalt „*Tres nouvelle Carte de la France divisé en toutes ses Departements aux Depens des heritiers de Homann 1791.*” után készült.

Magyarország térképén is nagy változás vehető észre a régihez képest. Eltér a régi ábrázolástól, mely hazánk térképe mellett a mai Balkán államokat is ábrázolta – itt hazánk egyedül van egy lapon. 2-szor Hazánk hegy- és vízrajza, továbbá politikai beosztása aránytalanul teljesebb, mint akár az első kiadás rézmetszetén, akár a Vajai-féle gyűjteményben. E térképet a Homann-féle gyűjtemény tekintetbe vétele mellett a részletesebb és hazai viszonyainkkal jobban ismerős Wussin-Wenzelyi „*General Karte von Ungarn Wien 1790.*” 8 lapja után készítették, mely, mint az egykori bejegyzés bizonyítja, 1790. óta megvolt a kollégium könyvtárában.

Az Oskolai magyar új Átlás 1804. év elején jelent meg, messze kiterjedő nagy hatást tett, nemzeti és kulturális vívmányként üdvözölték. Maga, Debrecen város 300 forintot adományozott Erőss, Halász és Pap ref. collegiumi deákoknak a polgáraitól begyűlt pénzből.²⁹ A megrendelőknél kívül hazánk vezérférfiait is megajándékozták egy-egy példánnyal. Így küldenek egy szépen nyomtatott, ügyesen festett példányt gr. Széchenyi Ferencnek, aki „különös örömmel és köszönettel” vette a tiszteletpéldányt és azt, mint a rézmetszésben eddig tett előmenetelnek jelét, „illendőnek tartja ezen új magyar gyűjteményt a *Nemzeti Könyvtárnak által adni és örökös emlékezetekre annak lajstromába beiktatni.*”³⁰ Küldenek egy példányt gr. Bánffy Károlynak, aki szép buzdító szavak kíséretében még 50 forintot is mellékelte leveléhez³¹, Kazinczy Ferenc pedig kéri az ifjakat, hogy az ajándék-példányban tulajdon kezeikkel írják be neveiket, hogy a maradék ezen exemplarban lássa kezeiknek nyomát.³² Egy szépen bekötött példányt küldtek Görög Demeternek az Oskolai Magyar Átlásból, ezért Görög a saját atlaszából, mely Sárvári Pálnak volt adva, a metsző ifjakkal ajándékoz egy régi Átlászt, mely eddig 35 mappából áll.³³ Sőt még az egyszerű Beretsenyi Nagy László aradmegyei esküdt is kitörő lelkesedésében latin distichonokban és magyar alkaiosi versekben így zeng dicséretet a metsző ifjakkal:

²⁹ Szücs I. id. m. III K. 837. l.

³⁰ Gr. Széchenyi F. 1804. nov. 3-án kelt levele. Kézirat a koll. nagy kvtb. Az ajándék ma is meg van szép bőrkötésben. M. N. Muz. mapp. 81. sz. a.

³¹ Gr. Bánffy levele 1805. jan. 21. Kézirat a debr. koll. nagy kvtb.

³² Kazinczy F. 1804. okt. 31-én kelt levele. Kézirat u. o. (Kiadta: dr. Ecsedi. Irod. Tört. Közl. XXI 1. l.)

³³ Marton József levele Sárvári Pálhoz 1805.

„Metszéshez értő Mentori fajzatok
Munkátokat! – köz célra találatott
Szent művetek’ szivből köszönnük,
Denta magyar különös szülötti.

„Még Világos bérce is ingatá
Fákkal, kövekkel belepett mohos
Vállát – örömmel tölt az ország
Hogy veheté maga képe mását.”

Endrédi éljen s velle Szoboszlai!
Ti hárman edgyütt, ugy Budaink vezér
Tsillagok Éljen! Műveteknek
Zöld koszoru fedezése légyen”!!!³⁴

Ilyen általános lelkesedés és közöröm kísérte az első magyar iskolai atlaszt születésében s tisztelet környezte hosszú életén át az oktatásban, mely utóbbit különösen kulturális és didaktikai értékének tulajdoníthatunk.

Kulturális tekintetben nagyfontosságuk a mappák. Midőn ugyanis a debreceni kollégiumban a földrajztudományt az őt megillető helyére emelték, a jó magyar tankönyvekhez a legjobb magyar térképeket is szolgáltatották. Jóllehet, a magyarosítást minden téren igyekeztek keresztülvinni, nem estek szélsőségekbe. Már náluk meg van az a törekvés, hogy az idegen neveket lehetőleg úgy ejtsék ki, ahogy azokat az illető nép kimondja. Sok helyt magyarosítanak vagy ha a szegény magyar nyelvben nem tudtak megfelelő szavakat találni, a régi latin neveiket hagyták meg, pl. Albis fl. = Elbe. Egy így keletkezett sajátságos latin-magyar szókeveréket tartalmaz az Oskolai új Átlás első kiadása.

A II. kiadásban már lényegesen javult a helyzet. Itt is néha-néha igen merész fordításokkal élnek, pl. Ladromes = Tolvajok Szigete; Azores = Ölyvök Szigete stb.; több helyt azonban egészen megfelelő szavakat alkottak, pl. Földközi tenger; Gibraltar szorossa; Loár; Cap Horn stb. De mindezek felett nekünk, magyaroknak sokkal becsesebb az a pár ezer magyar név, mely nem ismert Ofen, Debreczin, Hermannstadt és más hibás elnevezéseket, hanem Nagyvárad, Károlyvár, Poson, Sopron jó magyar városokat, noha ekorbeli, jobbára német lakosság, soha sem nevezte e néven e városokat.

Első magyar nyelvű kézi atlasz. Mint ilyen, először alkalmaztatik az iskolákban, a debreceni-ben épügy, mint partikuláiban, abban az értelemben, amelyben mai tantervünk nem győzi eléggé ajánlani a tanítóknak. Először jut a tanuló mappához, melyet kezébe vehet és segítheti magát vele a történelem és földrajz tanulásban. Nagyfontosságú lépés ez a neveléstörténetben, mert amit Comenius és követői szélteben hangoztattak, hogy a tanítást minden téren lehetőleg szemléleti alapra kell helyezni, a XIX. sz. legelején teljes mértékben megvalósul a debr. ref. kollégiumban, noha Comeniusnak csak szelleme érintette ezt az iskolát.

³⁴ B. Nagy L. levele 1804-ből. Kézirat a koll. Nagy Könyvtárban.

A deákok elkészítik az első magyar természetrajzi szemléltető képeket.

A debreceni ref. kollegiumban a történelem és földrajz szemléltető tanítása után szemléltetést kívánnak már 1801-ben – a korunkban is annyira mellőzött természetrajzi tárgyak tanításában is. Volt már addig is valamelyes természetrajzi kézi könyv az iskolákban t. i. Gáti István: „A természet Historiája Pozson 1793.” és a II. kiadás „Pozson 1798.” E munka felöleli mind a három országot és először tárgyalja azokat, bár minden rendszer nélkül – magyar nyelven. Az első szisztematikus könyv Földi János: „Természet Historiája Pozson 1801.” I. Csomó. Az állatok országa. Azonban korai halála megakadályozta a derék tudóst abban, hogy a még hiányzó növény és ásvány országot is megírja. Ennek folytán az 1801-ben összeült tanterv-reformáló bizottság egy olyan természetrajzi kézi könyv megírását óhajtotta, amelyben egy bizonyos rendszer mellett lehetőleg szemléltető képeket is közöljön, a szerző aláírván minden ábrának a magyar, deák és német nevét. E könyv készítésével pedig Szentgyörgyi József orvos doktort, Debrecen város rendes fizikusát bizzák meg. (4 p.)

Szentgyörgyi dr. főorvosi és tanári elfoglaltsága miatt csak lassan haladt a mű megírásával, mialatt Erőss Gábor és rokona, Erőss János, mesteri kézzel 19 drb. 14×17 cm. nagyságú táblán 103 különféle állatot ábrázol hozzá mellékletül. Így született meg – főleg Blumenbach után – „A legnevezetesebb természeti dolgok esméreti. Az apróbb iskolák számára készítette Szentgyörgyi József orvos doktor, nemes és szabad királyi Debreczen városának rendes physicus. 1. darab XIX. réztáblákra metszett rajzolatokkal. Debreczenbenn 1803.” címen az első rendszeres, a mai értelemben vett illusztrációkkal ellátott természetrajzi kézi könyv. A szövegben tárgyalt állatok páratlan hűséggel vannak visszaadva a függelékben összeállított táblákon. Csak sajnálhatjuk, hogy e sikerült lenyomatok réztáblái ma nem találhatók.

A rajzokon kétségkívül látszik a kezdetlegesség. Hol a távlatok hibásak, hol az állatokat rajzolják el. Tanító értékük nagy, mert a bő szöveghez jó szemléltető képeket kaptak a növénydekek akkor, mikor legnagyobb szükség van rá. Az állati elnevezésekkel még erősen küzd a magyar nyelv. Így az erszényes „iszákos állat” nevet visel, a szitakötő „lukrétzia”, fiahordó „Surimámi Eneas”. De nagyobbbrészt jó magyar nevet viselnek: dallos szunyog, mossómedve, pápa keselyű (barát keselyű), füles bagoly stb.

Ámde lássuk az egyes táblákat:

I. Tábla. del(ineavit) et sc(ulpsit) Erőss. Stud(iosus) Debrecz(inensis) a táblán látható és olvashatók: 1. Elefánt; 2. Tapir; 3. Zebra; 4. Oroszlán; 5. Tigris; 6. Párdutz; 7. Hód. A tábla nagysága 15×8.5 cm.

II. Tábla, rajz és metsz. Erőss Debrecz. Deák. E táblán láthatók és olvashatók: 8. Tevepárdutz;³⁵ 9. Hiuz; 10. Hyéna; 11. Teve; 12. Medve; 13. Szarvas; 14. Iramszarvas; 15. Poabiruszsa;³⁶ 16. Pézsma.

III. Tábla. del(ineavit) Joh(annes). sc(ulpsit) Gabr(iel) Erőss. 17. Gibbon;³⁷ 18. Orángutáng; 19. Tengerimatska; 20. Pávián; 21. Ai;³⁸ 22. Mókus; 23. Jerboa;³⁹ 24. Hangyász; 25. Tátu.⁴⁰

³⁵ Giraffa Camelopardalis

³⁶ Sus Babirusa

³⁷ Simia Lar

³⁸ Lajhár

³⁹ Dipus Sagitta

IV. Tábla. del. Joh. sc. Gabr. Erőss. 26. Borz; 27. Vidra; 28. Murmutir; 29. Tövises disznó; 30. Czoboly; 31. Süldisznó; 32. Iszákos állat;⁴¹ 33. Surimanni Eneas; 34. Czibeth matska.⁴²

V. Tábla. r. m. E. G. 35. Szarvasorru; 36. Viziló; 37. Krokodilus. (A tábla hosszában fektetve.)

VI. Tábla. rajz. és metsz. Erőss János. 38. Tzethal; 39. Nárvál; 40. Rozmár.

VII. Tábla. Erőss János rajzolta, Erőss Gábor metszette. 41. Jávör szarvas; 42. Teve Ketske; 43. Bizon; 44. Dámvad; 45. Tengeri borju; 46. Tengeri medve; 47. Mosó Medve; 48. Tobzocska.⁴³

VIII. Tábla. Erőss Gábor rajz(olta) és metsz(ette). 49. Pápakeselyü;⁴⁴ 50. Lidértz;⁴⁵ 51. Arász; 52. Borsevő;⁴⁶ 53. Paraditsom madár; 54. Szarvasorru madár; 55. Kolibri; 56. Kakadu.

IX. Tábla, Erőss Gábor rajz. és metsz. 57. Khinai aranyos fátzán; 58. Strutz; 59. Kápi Koronás daru.

X. Tábla. Erőss Gábor rajz. és metsz. 60. Dudu;⁴⁷ 61. Karakatna;⁴⁸ 62. Gődény; 63. Kormorán;⁴⁹ 64. Pengvin; 65. Fülesbagoly.

XI. Tábla. Erőss Gábor rajz. és metsz. 66. Leguán;⁵⁰ 67. Khaméleon; 68. Repülő sárkány; 69. Pípa; 70. Salamánda.

XII. Tábla. Erőss Gábor rajz. és metsz. 71. Csörgő Kigyó; 72. Óriás kigyó.

XIII. Tábla. Erőss G. rajz. és metsz. 73. Kardorruhal; 74. Fűrész hal; 75. Fonás hal; 76. Gyik szirén;⁵¹

XIV. Tábla. E. G. m. r. 77. Töviseshal; 78. Pápaszemes-kigyó; 79. Pettyegetett angolna; 80. Tengerilant; 81. Mennyhal; 82. Pipaszárhal; 83. Tőke hal.

XV. Tábla. E. G. r. m. 84. Repülő hering;⁵² 85. Ragadó gályagánts;⁵³ 86. Aranyos ponty; 87. Angyal hal; 88. Tengeri Teknős béka (aránytalan nagy); 89. Rántzos kigyó.⁵⁴

XVI. Tábla. r. m. E. G. Lámpáshordó;⁵⁵ 91. Lukretzia;⁵⁶ 92. Taréjos Szütskö.⁵⁷

⁴⁰ Övesállat Dasypus

⁴¹ Erszényes

⁴² Diselphis dorsigate

⁴³ Manis

⁴⁴ Vultur papa

⁴⁵ Vespertilis Spectrum

⁴⁶ Ramphastos tucanus

⁴⁷ Didus Inephus

⁴⁸ Colymbus

⁴⁹ Pelecanus

⁵⁰ Lacerta igvana

⁵¹ Syren Lacertina

⁵² Exocoetus Volitans

⁵³ Echeneis Remora

⁵⁴ Caecilia Tentaculata

XVII. Tábla. r. m. E. G. 93. Afrikai skorpió; 94. Kolibriölő pók; 95. Bolha; 96. Dallosszúnyog.

XVIII. Tábla. r. m. E. G. 97. Meduzafej; 98. Vénus tsiga; 99. Admiral kuptsiga; 100. Arabiai portzellan tsiga.

XIX. Tábla. r. m. E.G. 101. Lentseparány;⁵⁸ 102. Korallmoh; 103. Tsemetekorall.⁵⁹

Az ábrák számát tovább nem szaporította, mert ez a könyvek árát igen emelné, így is lehetett a könyveket rajzok nélkül is kapni.⁶⁰

Eröss Gábor e rajzai oly szépen s a kor követelményeinek minden tekintetben annyira megfelelően sikerültek, hogy még a finom ízlésű Kazinczy Ferenc szerint is, táblái „a külföldön készült afféle rajzolatokkal bátran össze mérkőzhetnek” és az illuminálás is rajtok igen szerencsés kézzel van megoldva; noha „Eröss Gábor uram a medvének farkat adott, talán a polus medvéjére gondolt, és hogy a szarvas termetét egy kissé elhibázta.”⁶¹

Szentgyörgyi József a szépen kiállított könyvet megküldte Kazinczy Ferencnek is, hogy egy pár ajánló sort írjon róla az akkori hirlapba. Kazinczy írt is egy levelet a *Magyar Kurir* kiadójának, megemlékezvén benne Szentgyörgyi dr. munkájának érdemeiről.⁶² Ugy látszik azonban, hogy a kiadó nem adott helyt tudósításának, mert a Magyar Kurir 1804. évfolyamának első felében egy szó említés sincs sem Szentgyörgyiről, sem munkájáról.

Mialatt azonban Eröss Gábor a Szentgyörgyi József természet históriájához szükséges 103 állatkép metszegetésén fáradozott, lankadatlan szorgalma kisebb munkák készítésére is sarkalta. A Vajai Imre Gatterer Kis Uj Atlaszának előállításához 4 szép lappal járult s ugyanezen időben Csokonai Vitéz Mihály „*Anakreon dalai*”-nak Bécsben 1803-ban megjelent első kiadásához Anakreon arcképét készítette el, mely mellkép művészi értékét tekintve, semmivel sem áll alantabb kora hasonló nemű művészi alkotásainál.⁶³ Eröss már előbb, 1800-ban metszett egy képet tanuló társának, barátjának Csokonainak⁶⁴ kívánságára. E kis allegorikus képet egy cserép liliomot öntöző Amor ékesíti „A szépség ereje a bajnoki Sziven” c. költeményét, melyet saját kezevonásával ajánl a költő Lillájának. Végül ugyanezen időben a betűmetszésben is ragyogtatta ritka művészi talentumát. 1803-ban u. i. Keresztesi József ref. lelkész a szalacsi ref. templom urasztalára egy nagy ezüst poharat adományozott, melyre Eröss Gábor ugyanekkor a következő feliratot metszette: „*Prédikátor Keresztesi József és felesége Zemlényi Krisztina, a szalacsi ref. ekklezsia számára ajándékkul csináltatták Bécsben 1803.*” metszette Eröss G. depr. deák és sculptor.”⁶⁵

⁵⁵ Fulgora Laternaria

⁵⁶ Libellula Lucretia

⁵⁷ Gryllus Cristatus

⁵⁸ Monas Lens

⁵⁹ Isis Nobilis

⁶⁰ Szentgyörgyi id. m. Előljáró beszéd k. IV. l.

⁶¹ Kazinczy F. levele Szentgyörgyi Józsefhez 1804. Márt 19 én. Közli Váczy János. Kazinczy F. Levelezése. III. K.

⁶² Kazinczy, id. m.

⁶³ Csokonai Vitéz Mihály: Anakreoni dalok. Bécs 1803. Márton József kiadása.

⁶⁴ Dr. Ecsedi: Csokonai és a rézmetsző deákok. Debr. 1911. Főiskolai Lapok.

⁶⁵ Keresztesi J.: Naplója. Pest 1868. 394. l.

Méltán megérdemli tehát azt a pár igaz és közvetlen szót, amelyekkel Szentgyörgyi József művének előszavában megajándékozta a derék, törekvő, ritka tehetséges ifju művészt, midőn ezt írja róla: „Dicsekedve emlitem, hogy ezen rajzolatokat egy nagy reménységű ifju: Debreczeni Togátus Deák Erőss Gábor Uram készítette, ki ha már a' tsupa természeti hajlandóságtól vezéreltetvén, minden Tanító Mester nélkül, ritka talentuma és önként való igyekezete 's szorgalmatossága által ezen valósággal nemes és szép mesterségben ennyire ment; mit nem remélhet Hazánk felőle, ha szép tehetségeit a' mesterségnek regulái, és a' külső Országi nagy Mesterek remek munkáinak figyelmetes szemlélése és követése által nagyobb-nagyobb tökéletességre viheti? Nem az én szavam, hanem tulajdon kezeinek szép művei, és a tudományok iránt való 's Hazafiui indulat ajánlják ezen jóra született Magyar Ifjat a Hazának munkás szeretetibe!”⁶⁶ Hogy mennyire szerette és pártfogolta a haza munkás fiát a jövőben, azt az alábbiakban látni fogjuk.

⁶⁶ Szentgyörgyi József: A legnevezetesebb természeti dolgok esméreti I. Debr. 1803. Előljáró beszéd. XIV-XV. l.

A deákok művészi metszeteket készítenek a rajztanításhoz.

Budai Ezsaiással egyidőben, vele parallel uton egy másik derék debreceni professzor, *Sárvári Pál* is hatalmas munkát végezett. Ő is rokonlélek Budaival. Együtt vitték be az újabb szellemet az ősi iskolába s főleg ketten voltak e reális iránynak minden tekintetben méltó és lelkes képviselője a tultengő ódon humanizmussal szemben. Szereplésükből világlik ki igazán, hogy a tanár és tanítvány mily értékes, messze időkre kiható munkásságot fejthet ki és hagyhat örökül az utókornak.

Sárvári Pál maga is nemes, művészlélek és ifjúkora óta meleg érdeklődéssel viseltetett a reáltárgyak, különösen a rajzolás iránt. Természet után készült rajzai⁶⁷ figyelmet nem művészi tekintetből érdemelnek, hanem azon buzgó igyekezetnek tanui, melynél fogva a külföldön, bölcsészeti, mértani és természettani tudományokban való buvázkodástól elfoglalt fiatal tudós tudott magának arra is időt szakítani, hogy a művészet gyakorlati oldalát is megkísérelje.

Az 1801-ben összeült tanterv szervező és tankönyv-reformáló bizottság Sárvári Pálra nem kis feladatot rótt, midőn az iskolákban eddig ugyszólván teljesen ismeretlen rajzoló geometriára vonatkozólag akként határozott, hogy: „a kis rhetorok, poeták és nagy rhetorok az arithmetika és geometria elemeit már ex principiis is tanulhatják. Erre a könyvet Sárvári Pál készíti.” (VI. p.) E radikális határozatra annál is inkább szükség volt, mert a rajzolás mesterségének tanítása iskoláinkban mindez ideig ujság, sőt sok helyen még az sem volt. Noha a legtöbb kézi mesterség, sőt a szép varrás is, rajzolás nélkül nem virágozhatnak. A tudós mesterségekben is mindenütt fontos a matematikusnak, geografusnak főképen, de az orvos, természetvizsgáló, historikus sem mellőzheti. A rajzolás mesterségének minél szélesebb körben való elterjedetésére szolgál az a könyv, melynek címe: „*A rajzolás mesterségének kezdete. A rajzolásban gyönyörködő tanuló ifjak és gyermekek kedvéért írta Sárvári Pál a' debr. református collegiumban rendesen mathezist és fizikát tanító professor. Rajzolta Lumnitzer György János, metszette Beregszászi Péter a nevezett collegiumban tanuló ifjak 1. darab X. rézre metszett táblákkal Debreczenbenn 1804.*”

A derék professzor azt írja, hogy tanítványai közül már e könyv megjelenéséig minden évben többen akadtak, akik előbb a rajzolást, később pedig a metszegetést próbálták meg és bizony elég szép eredményt mutattak fel.⁶⁸ Ezen törekvő ifjak számára kíván ő ez alkalommal utmutatást adni könnyű példák kíséretében, melyhez a rajzokat a „*Neues theoretisch-praktisches Zeichenbuch zum Selbstunterricht für alle Stände. Hof 1800 I-II. Heft.*” c. füzetkékből válogatta össze. A rajzolás szabályait – szemben a későbbi Beregszászi Pál rajztanárral – az emberi testre alkalmazta, miként ezt kora világhírű művészei: *Preissler*, a francia *David* és *Le Clerce* tették. Ehhez pedig az ábrákat két „műkedvelő művész”, két togátus deák, a rajzolásban gyakorlottabb Lumnitzer J. György és a kezdő rézmetsző Beregszászi Péter készítették roppant szorgalommal, nem kisebb buzgalommal és pontossággal, mialatt mindakettő még iskolai tanulmányait sem hanyagolta el. „Az ő gyakoroltatásukat – írja Sárvári Pál –, amelyre őket serkentettem, csak magában is a Karats, Eröss és az ő társai példájára a Hazára nézve nem csekély nyereségnek néztem, hogyha idővel ők is több biztatókra, jóltevő segítőkre és patronusokra találhatnak.”⁶⁹ Sárvárinak ez az óhaja részben teljesedett is, mert Lumnitzer J. György kevéssel a mű megjelenése után Kézsmárkra távozván, ott vállalt el tanári állást és ott készítette eddig ismert egyetlen rézmetszetét is, amelyet dr. *Gedeon János* kassai orvos

⁶⁷ Sárvári Pál rajzai 1794-ből megvannak a kollegiumi könyvtárban.

⁶⁸ A debr. rézmetsző deák társaság pár évi munkásságát érti

⁶⁹ Sárvári Pál. id. m. Előszó.

Merényben, egy paraszt házban fedezett fel és a „Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum”nak ajándékozott.

E metszet Mihalik József szerint nem eredeti alkotás, hanem a P. Westermeyer által, a Kupeczky János egyik olajfestménye után készített rézmetszet egyik részletének másolata, illetőleg tükörképe.⁷⁰ E mű különben egy 11×13.5 cm. nagyságu rézlapra vésett arckép, alul: „Franciscus Rákóczy” és a jobb sarkában: „Joh. Georg. Lumnitzer sc. 1804.” aláírással. Ezen felül Lumnitzer, Melczer Jakab szerint a festészetben is megkülönböztette magát,⁷¹ késő öregségében, mint evang. superintendens halt meg.⁷² Beregszászi Péter pedig rövid 3 éven belül az eddigieket minden tekintetben felülmúló 10 réztáblában mutatta be előhaladását. De térjünk át a mű tartalmára.

„A rajzolás mesterségének kezdete” c. mű a rajzolás elemeivel ismerteti meg a gyenge tanulót és ehhez az említett ügyes kezű rajzosok gyakorlati illusztrációkat is készítettek. Még pedig az I. Tábla az egyenes vonalakat és azok által határolt mértani testeket mutatja be.

A II. Tábla a görbe vonalakkal és a görbe vonalak által határolt testekkel foglalkozik. (1-12. ábra)

A III. Tábla az előbbiekéből kifolyólag az emberi szem alkatrészeit és az egész szemet különböző helyzetében és állapotjában mutatja be. (1-10 ábra.)

A IV. Tábla szól az orról, szájról, fülről, különböző oldalról nézve. (1-9. fig.)

Az V. Tábla az előlről látszó kopasz fejeket vagy arculatokat mutatja be. (1-4 fig.)

A VI. Tábla az előbbi fejek profilját adja. (1-4. ábra.)

A VII. Tábla a hajas fejek rajzolásához 1 férfi és 3 női fejet ad.

A VIII. Tábla kéz- és karmintákat közöl. (1-9. ábra.)

A IX. Tábla a különböző lábakat, combokat, lábszárakat ábrázolja. (1-9. fig.)

A X. Tábla három „egész” emberi testet mutat be.

A férfi és női testek között fennálló különbséget Bachus (1. fig.) és Flóra (2. fig.) képein illusztrálja, míg a 3. ábrán egy „13 éves” fejletlen gyermek formájában a kifejlett és kifejletlen emberi testek közti különbséget kívánja feltüntetni.

Ez ábrákat Sárvári professzor a korszak legkiválóbb művészeitől válogatta össze. A detail rajzokat (I-IX. tábla) a már említett „Neues theoretisch-practisches Zeichenbuch”-ból válogatta, a X. tábla férfi és női ideáljait pedig David: „Grundlinien der Zeichenkunst” kiváló munkából vette.

A debreceni Nagytemplomot a Kollegiumot tervező Péchy Mihály őrnagy szép levélben köszöni meg 1805. június 12-én a Rajzolás mesterségének I. kötetét. Óhaja, hogy a városi gyermekeknek és mesterlegényeknek vasár- és ünnepnapon a technológián leendő tanítása iránt, (vasárnapi iskola), sőt tervet is ad, hogy lehetne az ifjakat az építés mesterségébe bevezetni.⁷³

⁷⁰ Mihalik József: Egy ismeretlen magyar rézmetsző. Muz. és Könyvtári Értesítő 1911. V. évf. 1. sz. 22-23. II.

⁷¹ Tud. Gyűjt. 1818. XII. füzet. 23. l. Szilágyi I. id. m. Tört. Tár. 1881. 163. l.

⁷² Wurzbach: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich. Wien 1867. XVI. K. 159-60 l.

⁷³ Sárvári P. levelezése Déri Muzeum.

Az 1804-ben megjelent első darabot 1807-ben követte a II. darab, ilyen címmel: „*A rajzolás mesterségének kezdete. II. Darab. X. Rézre metszett táblákkal. A rajzolásban gyönyörködő ifjak és gyermekek kedvéért írta Sárvári Pál filozofia doctora és a debreceni ref. Collegiumban rendesen a Mathezist és fizikát tanító professor. Rajzolta és metszette Beregszászi Péter a nevezett collegiumban tanuló deák ifju Debrecenbenn 1807.*”

Míg az első darabban a test külső formájának és kerületeinek egyes vonalakkal való ábrázolását mutatja be, folytonosan előtte lebegvén egy másik, magasabb cél, hogy a tehetségesebb fiuknak a rajzolásra és metszegetésre alkalmat szolgáltatasson; most, hogy mennyire haladtak e cél felé: „a jelen levő táblákból megítélhetni. Messzire vannak ezek – ugymond – Kohl, John, Prixner, Karats munkáitól, de óriási lépés nem várható, mert kezdő ifjak ők s mester nélkül csak mellesleges munkájuk a rajzolás és metszegetés.” Sárvári e művében egy lépéssel tovább is kívánt haladni, ezért itt az árnyékolás nevezetesebb módjait is előadta, az emberi szépség típusaiként a görög és római isteneket választotta, azért, mert ezek az emberi szépség, jóság és tökéletesség típusaiként tekinthetők.

A mellékelt tiz táblát a híres párisi mesternek, Davidnak rajzolási katechismusából választotta, amelyet Széki Teleki Sámuel gróf, Erdély főkancellárja vásároltatott meg marosvásárhelyi könyvtára számára, hasonlóképpen került hazánkban Gori: „Museum Florentinum exhibens insigniora vetustatis monumenta, quae Florentiae sunt. Florentiae. 1731 -1742.” gyűjtemény is, ahonnan David alakjait kiválogatta. Míg azonban David a tábláihoz magyarázatot nem írt, addig Sárvári a görög és római írók olvasásában gyönyörködők számára mindenik táblához egy-egy rövid magyarázatot írt.

A szövegmagyarázatot Sárvári, a francia nyelvű „Le museum de Florence, ou collection des pierres gravées, statues médailles et peintures desine et gravé par F. H. David avec Explications francoises par F. Mulot. Paris, 1787. alapján írta. Ennek III. kötetében (statues) alakjai mind feltalálhatók. Ez a mű a Sárvári hagyatékából a Déri-muzeumba került. Ugyancsak ezzel került a muzeumba egy levonat, melynek mindegyik képéhez az író rövid megjegyzést tesz, főképp azt jelzi, hogy a kép a Museum Florentinumban hol található meg. Sárvári a David 72. táblájából csak 10 táblát választott ki.

Az *I. Tábla Faunust*, mint a férfi szépség legalsó fokát ábrázolja. Faunus egész teste mozgásban van. Feje és háta előre hajlott, karjait kiterjeszti és két kezében két réztányért ver össze. Mulat. Szeme vidám, szája nevet, jobb lába alá egy kemény tárgyat kötött s ezzel veri a taktust. Ilyent használtak hajdan a színház zenészei is. Megtalálható a Museum Florentinum LVIII. tábláján előlről, LIX. táblán alulról.

A *II. Táblán Apollo*, a férfi szépség ideálja áll előttünk. Ez az Apollo nem a belvederi, hanem a florenzi győzhetetlen Apollo invictus. E képen Apollo pihen dicsősége babérján. Ismét valami nagy tettet vitt véghez. Arcának alsó vonása ellenségének megvetését mutatja, homloka derült, szemei szelidek. Ruhája egy fatörzsön hever. Bal kezében összetört nyilának maradványa. Fején borostyán koszoru, haja összefésülve, fönn megkötve. (Megjelent a Mus. Florent III. k. X. tábla.)

III. Tábla az istenek követét, Mercurius-t mutatja be. Egy emberkorra jutott férfi szépség arca polgári finom vonásokkal. Haja göndör, fején szárnyak vannak, melyek egyfelől a kengyelfutónak, másfelől gyors eszének bizonyítékai. Arca gondteljes, mintha most is valami feladat megoldásán fáradoznék, jobb kezében békesség szerző pálcájának egy darabja, baljában egy papirtekercs. Könyöke alól egy faderék hosszában kecskebőr nyulik lefelé, mert Hesiodus szerint a pásztorok egyik gondviselője. (Megtalálható Museum Florentinum. XXXVIII. tábla.)

A IV. Táblán az ostromló, viaskodó Mars látható. Balkarján paizsa, jobbkarján eltört kardjának markolata. Fején tarajos sisak. Tekintete egyfelől harcias, másfelől nyájas. (Megtalálható: Museum Florent. XXXVII. táblán.)

Az V. Tábla a Hercules és Centaurus iszonyu küzdelme. Hercules erejének legszebb szimbolizálása e kép. Hercules a roppant centaurust minden fegyver nélkül győzi le. Balkezevel a Centaurus jobb kezét hátra fogja, jobbójával annak tejét előre. Viaskodás közben Hercules ereje nagyobbak látszik. Lábát nem veti széjjel, mert nem fél a felbukástól, ellenben Centaurus erőlködik, oltalmat keres. Hercules ábrázata vidám, bátor, a Centaurusé kétségbeesett. Hercules nyaka és a homlokát befedő göndör haja hasonlít a bikáéhoz. A Centaurus leálló fürtei az oroszlán sörényéhez hasonlítanak. (Mus. Florent. III. K. LVII. tábla.)

A VI. Tábla az orvosok istenét, Aesculapiust ábrázolja. Ő ugyan az Apolló fia, de öreg, mert nem elsőrangú isten. Homlokán lelógó fürtei nagyapjához, Juppiteréhez hasonlítanak. Tévedés, hogy a felágaskodó kigyót gyümölcsös tálból eteti. Ezt t. i. Aesculapius leánya, Higienia tette s lehet, hogy ezt „később más művész ragasztotta hozzá.” Balkarján és vállán keresztül, jobb hóna alatt, palást van átvetve, kigyós bottal. Lábán fatalpu görög cipő van szíjjal felkötve. A szerző a Mus. Florent III. k. XXIII. táblája után dolgozott, bár beismeri, hogy a XXII. táblán az alak jobb.

A VII. Tábla egy gondnélküli ifjút, az ülő Bacchust ábrázolja. Arca csöndes, mérsékelt örömet mutat. Ülő helyét párducbőr fedi, mellette pedig egy általa megszelidített párduc ül. Igen sikerült a képben az is, hogy Bacchus jobb kezében egy szőlőfürttel gazdagon megrakott szőlővesszőt tart, mely szorgalmának gyümölcse és az emberi nemzetnek ajándéka. (Megtalálható: Museum Florent. XLIX. tábla.)

A VIII. Táblán Endimion látható, ki némelyek szerint Elisi király, mások szerint pásztor volt. Éjjel a hold változásait vizsgálta, nappal aludt és vadászattal töltötte idejét. E képben mind a két foglalatosságára van célzás. Mert éjszaka szemeit és jobbját a hold felé emelvén, vadász-kutyáját tartóztatja balkezevel, hogy a vadakat, melyekre mellesleg hallgatódzik, időelőtti ugatásával föl ne zavarja. (Megtalálható eredetije a Museum Florent. III. K. XXI. táblán.)

A IX. Tábla az asszonyi szépségre ad kiváló példát a Venus (Medici Venus) alakjában. E Venus Medicea a nőt, az asszonyi fejlettség teljességében ábrázolja, fejét és haját igen szép formában adja elő. „Gyengén felnyiló szemeiből csak úgy ontja a szerelem szikráit: de azokban semmi fajtalanyságot nem láthatni, sőt szemérmességének nyilvánvaló jele az, hogy mindazt, ami buja szerelemre ingerelne, amennyire tudja, kezeivel takargatja.” Mellette láthatni Delfinen játszadozó Cupido-kat, a monda szerint az ő gyerekeit. Erost és Antrost, „kiknek szépsége azért csekélyebb, hogy a nézők figyelmét a fő szépségtől el ne vonják.” (Megtalálható: Museum Florent. III. K. XXVII. tábláján.)

A X. Tábla csoportkép, két személyt: „Vénust és Marst” láthatni rajta. Vénus a hadba készülő Marsot nyájas szavával és tekintetével lecsendesíti. Venus Martem vincens. Jobb karján csak kötőjét viseli, nincs ott bájos öve. Palástja — görögösen — csak csipőjétől lefelé fedi testét, alóla csak jobb lába látszik egy kissé ki, ezen cipő van. (Eredetije megtalálható: Museum Florentinum III. K. XXXVI. tábla.)

E táblák művészi kivitele nemcsak a művelődéstörténészt, hanem a művészettörténészt és művészt egyaránt érdekli és méltán ragadja bámulatra az alakok és árnyékolások azon precizitása, mely nemcsak egy kezdetleges eszközökkel dolgozó tógátus deáknak, hanem egy szakavatott művésznek is díszére válnék. Ezek után még az indulatok, állatok, fák, virágok lerajzolását, az egyes vidékek levevését akarta egy új füzetben adni, azonban ezt hasonló okokból, mint annyi kiváló kortársának, neki is örök időkre el kellett halasztania.

Szerencsére, azonban már 1819-ben az elejtett fonalat újból felvette *Beregszászi Pál* mérnök, akiben az egyházkerület kulturánk egy igen értékes munkásával töltte be az ujonnan kreált rajztanári tanszéket. Beregszászi Pál, mint mérnök ember, gyakorlati utasítást ad építkező embereknek. Bőven, 224 oldalon előadja, mennyi anyag kell egy építendő házhoz, mennyi embert kell ott foglalkoztatni és mibe kerül végeredményben. Ennek a munkájának címe: „*Az építés tudománya azon része, melybenn az építésre teendő költségek számbavevése adódik elő. Az ahoz érteni kívánók kedvéért készítette Beregszászi Pál. Hites Földmérő. Négy Réz Táblákkal. Debreczenbenn Nyomtatta Tóth Ferentz 1819.*” Az I. Tábla 27.5×15 cm. r. m. B. P. jelzéssel a sikot, vonalat, szöget, mérőlécet, szögmérőt, mértéket mutatja be. A II. Tábla szintén olyan nagyságban mutatja be a mértani testeket. A III. Tábla alaprajzokat, kapukat mutat be. A IV. Tábla házalapokat, épület és tetőterveket ad.

Beregszászi Pál, a mérnök, kollégiumi tanárságában nem ad mértani rajzot többé, hanem tanítványai oktatására ír könyveket. Így: „*A rajzolás tudományának kezdete Debrecen 1822.*” (5 réztáblával) c. munkájával a gyermekeket a szabadkézi rajzba akarja bevezetni, gyámolítani egészen más és talán egyszerűbb alapon, mint azt Sárovari Pál tevő. A réztáblák nagysága 21.5×14 cm. Geometriai vonalak, szögek, testek árnyékolással vannak bő magyarázattal, betűzéssel feltüntetve. Nem az emberi test részeit rajzoltatja, mert ez nehéz, komplikált és a gyermek hamar elfeledi, amit tanult, hanem tanuljanak a gyermekek – szerinte – a környezetükben lévő tárgyakról, virágokról és állatokról rajzolni.

Hasonló célból írta és adta ki tanítványai számára „*A szabadkézzel való rajzolás tudományának kezdete Debrecen 1823.*” (12 réztáblával) és a II. kiadását 1837. c. művét, mely utóbbiban a réztáblák számát 20-ra szaporította mintáit, főleg növényi levelek, virágok, vagy virágkoszorúkat tartalmaznak, az emberi test helyét épületi díszletek, oszlopfők foglalják el. A réztáblák nagysága 15.3×9.5 cm.

Míg az eddigi munkáiban a tárgyak geometriai képét adta legközelebbi művében, a tárgyakat azok perspektívájában mutatja be „*A tárgyaknak a látszás tudománya szerinti ismertetése és rajzolása Debrecen 1859.*” XII. réztáblája tisztán geometriai figurák perspektivikus ábrázolására szorítkozik. A táblák 22×16 cm. és két drb. 36×13.5 cm.

Szintén Beregszászi Páltól való Csokonai Vitéz Mihály síremléke. Két rajztáblával. Az 1. a sír emlékképe. 2. Debrecen városnak színezett térképe. Debrecen 1860. Ebben a füzetben a síremlék emelésének története is le van írva. Hátral 24.5×17 cm. táblán a síremlék 16.5×10.5 cm. nagyságban vonalas rajz. Talpán ez a felírás: Beregszászi Pál terve szerint öntetett Ungváron. Oldalt 24×6 cm. nagyságban az obelisztk négy oldalán levő felírások és reliefek vannak ábrázolva. A metszetek gyakorlott, szakavatott kezekre vallanak.

Utolsó műve: „*Az építés tudományának azon része, melyben az épületek ékesítésére szolgáló oszloprendek ismertetése és rajzolása adatik elő. Debr. 1863.*” 46 darab szebbnél-szebb réztáblában a debreceni művész-iskolának utolsó megnyilvánulását tiszteljük és az itt bemutatott különbnél-különb, főleg az olasz Vignola által szerkesztett oszlop-rendszerek tisztán gyakorlati, közelebből építési célt szolgálnak. A tárgyalását szakemberekre bizzuk. A réztáblák 22×14 cm. nagyságúak.

A rézmetsző deákok nyomdászokká lesznek.

Most, midőn a debreceni rézmetsző deákok tíz évi munkásságán végig tekintettünk, eljutottunk arra a pontra, amelyen mesterségük rohamos fejlődésében egyidőre megpihent. A rézmetsző deákok befejezték munkájukat, a társaság oszladozik, részvétlenség lesz osztályrészük. Nem is csoda, ha hazánkban a válságos időkben, véres harcokban és az áldatlan reactionban félénken hallgatnak el a muzsák s az iskolákban a régi tekintély elveken nyugvó humanizmus újból győzedelmeskedik az előretörő realizmus felett. Sajnos, az 1801. évi reális és nemzeti irány bevitelét célzó tanterv-javaslatok nem vezettek maradandóbb eredményre. A humanisták – a többség még az övék – a gyakorlati életre közvetlenebbül ható ismereteiktől féltették a nehezebb klasszikus studiumokat. Így történt, hogy az egyházkerület a nemzeti szellem megvédésének ürügye alatt 1804-ben egy újabb litteraria deputatit küldött ki, mely hivatva volt az egyházkerület összes iskolái számára egy saját viszonyaihoz alkalmazott új szervezet elkészítésére. E bizottság munkálatának eredményét az álmosdi Ratio Institutionis 1806-ban⁷⁴ foglalt össze és a tudományban a reális törekvéseket teljesen zátonyra juttatta.

Az 1795. tanterv, de még inkább az 1801. évi javaslat gyakorlati tárgyai csaknem teljesen kimaradtak a gimnáziumi oktatás keretéből. Kimarad a természetrajz – ezért nem fejezheti be dr. Szentgyörgyi József a szisztematikus és szemléleti alpra fektetett természet történetét. Mellőzik a geometriát – ezért nem jelenhetett meg Sárvári Pál Rajzmesterségének III. darabja. A magyar történelem tanítását egy évre szorítják és a magyar történelem és reáolvasmányok a latin előadásba olvasztatnak. A magyar nyelv, mint külön tantárgy, nem szerepel, hanem a latinnal kapcsolatban, alkalmilag tanítják. A latinul beszélést a 3-ik grammatikai osztálytól fölfelé szigorúan megkövetelték. Ezt kellett a magyar kultúrának megérni abban az iskolában, amelyben már 1799-ben általános öröm és megelégedés közepette ünnepelték a magyar nyelvű oktatás első zsenijét, az első magyar nyelvű nyilvános vizsgálatban.

Ilyen általános politikai és iskolai hangulat közepette a rézmetsző társaság tagjai nagyon bizonytalan jövő elé néztek. A kevésbé kelendő atlasz-példányok gyér jövedelméből tengetik életüket jobb jövőre: külföldi stipendiumra vagy jövedelmezőbb állásra várakozván. Ilyen helyzetükben szegény, de nemeslelkű költő barátjuk: Csokonai, nehéz betegsége miatt még egy utolsó levéllel keresi fel barátait és hitelezőit. Levelének megindító, meleg hangja a legkiválóbb bizonyítéka az évek hosszú során kiforrott nemes barátságuknak. Engedelmeiket kéri, amiért csak nagyobb adósságait tudta nekik megfizetni, míg a kisebb kölcsöneit magával viszi a sirba.⁷⁵ Csokonai meghalt ugyan, de szelleme tovább élt közöttük abban a pompásan sikerült arcképben, amelyet Erőss János⁷⁶ deák, Csokonai tanuló társa és barátja, kevéssel halála előtt lerajzolt⁷⁷ és a korszak legnagyobb mestere, John, rézbe metszett.

Pethes Dávid ily körülmények között nem látván elég biztosnak a jövőt, még 1805-ben kilépett a társaságból és biztos megélhetést keresett. Erőss Gábort és Pap Józsefet szoros barátságuk és a művészet iránt való határtalan lelkesedésük továbbra is megtartja a rögzös pályán. Budai Ézsaiás jó szóval türelemre buzdítja az ifjakat, az iskola emellett még egy kis

⁷⁴ Ratio Institutionis ex praescriptio conventus superintendentiae helv. conf. additorum trans Tibiscanae per Álmosdum deputationem litterariam. Debrecini. 1806.

⁷⁵ „A három metsző Atyafiaknak, ha még meg volnának.” 1804. dec. 10. Levél. Ered. Kézirat a debr. koll. nagy kvtárban.

⁷⁶ Erőss János rajzolta az Erőss Gábor keze alá Szentgyörgyi állatképeit.

⁷⁷ Márton J.: „Csokonai V. M. nevezet poetai munkái” Bécs 1816. I. Köt. Előszó.

pénzhez is juttatja őket olyanformán, hogy a meglevő atlasz-készletből 1807-ben 500 példányt vesz át 3 frtjával és még ez évben el is ad belőlük 64 példányt.⁷⁸

Ilyen szomorú helyzetében, melyet még inkább fokozott az a körülmény, hogy egyetlen hű barátja, Pap József, meguntván a sok nyomorgást, 1809. november havában elhagyta őt és Dessewffy József gr. szolgálatába állott és ettől Szentmihályon számtartói hivatalt nyert,⁷⁹ elhatározta Eröss, hogy a rézmetszés nemes mesterségével végleg szakít s régi ideáljának, egy nyomdának létesítéséhez fog.

Kicsiny sajtójuk már az időtől fogva volt, amidőn rézmetsző műhelyüket a kollegiumi coetusból a városba helyezték ki; de egy nagyobb nyomdai berendezéshez sem elég pénzük, sem megfelelő felszerelésük nem volt. Azért már 1805-ben alkudozik a komáromi nyomdára, midőn pedig 1808. táján a pataki nyomda válságos helyzetbe jutott, Kazinczy segítségével és anyagi támogatásával minden áron megakartá venni e nyomdát.⁸⁰ Kazinczy szívesen megígérte támogatását, de mindenekelőtt jelen helyzetük, előbbi életük után tudakozódott.⁸¹ Eröss két évig késett a zavaros viszonyok miatt a válasszal, mert Kazinczy levelének vétele után rögtön beállott a lustra és az Insurrectio, amikor vagy katonává vagy valami mássá kellett lenniök, hogy a „mangaléta” hordozásától megmenekülhessenek.⁸² Ezért br. Vay Miklós generalis jóvoltából Debrecenben, a Salétromháznál cancellisták lettek és e csekély kondícióban húzták ki az insurrectiót.⁸³ Midőn 1809-ben a béke helyre állott, Pap József „elunván a sok tévelygést és semmi jobb kinézetet mesterségükön nem remélvén, Szentmihályon gr. Dessewffy Ő Nga. számtartója lett.”⁸⁴ Ez a szakadás a mondott év november havában⁸⁵ történt. „Én – írja Eröss tovább Kazinczynak –, már épen proauctu voltam, hogy egy becsületes Notarius lepkévé váljak, de még is engem a Fatum több avantürségekre is reservált, noha annyira irtóztam eleitől fogva e becsületes titulusu konditiótól, hogy tán Gall a fejembe az ellenkező organumot találná meg, és én még is mindég akaratom ellen bele jöttem.”

A nyugtalan művészlélek azonban mindjárt kezdetben elakartá hagyni az új hivatalt. Br. Vayné, minthogy Salétromházának inspektora, Kiss Imre, nagyon meg volt elégedve vele, marasztotta volna az új cancellistát, bár férje távollétében sem fizetésjavítást, sem jobb hivatalt nem adhatott neki. Elküldötte tehát pénzzel és társzekerekkel férjéhez Fehérvárra, „gondolván, hogy ha Ő Ngával beszélhetek, bizonyosan újra bele racionál a Státiomba.” Ugy is történt. Eröss megígérte br. Vaynak, hogy addig nem mozdul, míg ő haza nem jön. Eröss Debrecenbe hazatérvén, nagy hévvel beszélte a Generálisnének azt a nagy parádét (Mustra), amelyet Generális férje 1809. nov. 16-án Őfelsége előtt Fehérvárott tartott. Továbbá lerajzolta azt a briliántokkal ékesített piksiszt,⁸⁶ amelyet a báró nov. 17-én Ő Felségétől kapott ajándécul, viszonzásul azért a nagy szívesességért, amellyel a Generalis a királyi hercegeket

⁷⁸ Dr Balogh F. id. m. 107. l.

⁷⁹ Kis Imre levele Kazinczyhoz. Debr. 1809. dec. 2. Dr. Váczy I.: id. m. VII. K. 122. l.

⁸⁰ Eröss G. levele Kazinczy F.-hez 1811. máj. Közli: dr. Váczy. id. m. VIII. K. 519.

⁸¹ U. o. 514.

⁸² U. o. 512.

⁸³ U. o. 514.

⁸⁴ Kis Imre levele Kazinczyhoz. Debr. 1809. dec. 2. Dr. Váczy I. id. m. VII. K. 122. l.

⁸⁵ Eröss G. levele Kazinczy F.-hez 1811. máj. Közli: dr. Váczy id. m. VIII. K. 514.

⁸⁶ Kiss Imre levele Kazinczyhoz. Debr. 1809. dec. 2. Dr. Váczy I. id. m. VII. K. 121. l.

Debrecenbe való tartózkodásuk ideje alatt – József nádor 1805; Károly főherceg tábornagy 1807, Rainer főherceg 1810. évben⁸⁷ – kitüntette.⁸⁸

Ez útjában a szerencse ismét feléje ragyogtatja csalfa ábrázatát. Br. Vay Miklósnétól u. i. egy levelet vitt Pestre Pécsi Imre főgondnokhoz, „aki a levél átvételénél ismételten megkérdezte Erőst, hogy tudna-e már sthereotypot csinálni és azt a 'soltárra applicálni, minthogy ebből végtelen lesz az Auflág, ennél fogva kezünkre adnák.” Amidőn most Eröss Gábor kijelenti, hogy a minták már Debrecenben a lakásán vannak, a főgondnok 3000 frtot és házat ígért, hol zavartalanul dolgozhatnak.⁸⁹ Debrecenben tűnt ki újból keserves csalódása, amikor Eröss a főgondnoknál, a bárónál jelentkezett, már szó sem volt többé az üzletről, sőt a báró régi hivatalában fizetését javította.⁹⁰ Miközben most Eröss újból notariusságra gondolt, Bécsből Kis Imre sóházi inspektor útján, akihez levelet és betűmintákat küldött, hogy „a veszett fejszének legalább a nyele árát adná meg,” egy Schindelmayer nevű fiatal nyomdász, aki maga is rézmetsző volt s Eröss betűit megkedvelte, társul hívta fel Bécsbe.⁹¹ Többszörös levélváltás után végre is rászánta magát a bécsi utra, annál is inkább, mert Márton József professzor egy kis szerény kondíciót is biztosított számára, t. i., hogy „Ajó” (Görög Demeter) atlasza mellé egy mutatótábla készítésében segédkezzen⁹² s mialatt magát a typographia tudományában gyakorolja, magának jobb módot kereshessen. Munkájáért kosztot és némi pénzt ígértek neki Mártonék.⁹³

Ezalatt Pécsiék egy nyomda felállítását határozzák el. Mikor 1810-ben azonban Pécsi József Debrecenbe jött, azt határozta, hogy a debreceni városi nyomdát veszi meg és a nyomda teljes organizációját Eröss Gáborra bizza.

A városi nyomda az 1800-as évek elején Szigethy Mihály vezetése alatt teljesen lesüllyedt. A városi tanács a nyomda reorganizációját a tevékeny Csáthy Györgyre bízta 1807-ben.⁹⁴ Csáthy nagy szorgalommal hozzálátott a nyomda újjászervezéséhez, de ez olyan sokba került, hogy a királyi kamara megtagadta a költséget, sőt azt ajánlotta, hogy mivel a Typographia kárára van a városnak, jobb volna azt eladni.⁹⁵ A tanács hajlott az eladásra és elkezdte a nyomda anyagát leltároztatni.⁹⁶ A leltározás nagyon hosszasan tart. Közben, 1810-ben, a collegium engedélyt kér a városi nyomda megvételére. Minthogy a kamara nem tett ellenvetést, ajánlatot tett a collegium a városi tanácsnak. A városi tanács 1811. február 15-én tartott tanácsülésében azt válaszolta, hogy – nem lesz idegen attól, hogy a Typographia a Collegiumnak adódjon, – „de a leltározás befejezéséig határozatot nem mondhat.”⁹⁷ A leltározás az 1811-ben dúló óriási tűzvész miatt csak 1812 tavaszán lett kész. Mikor a collegium megtehetette az ajánlatát, a Királyi Kamara 1813. augusztus 20-án kelt leiratában a városnak megtiltotta a nyomda

⁸⁷ Szücs István: Szab. Kir. Debreczen város történelme. Debr. 1871. III. K. 1838-39.

⁸⁸ Kis Imre levele Kazinczy F.-hez. 1809. dec. 2. Váczy id. m. VII. K. 121. l.

⁸⁹ Eröss G. levele Kazinczy F.-hez. 1811. máj. Dr. Váczy id. m. VIII. 514.

⁹⁰ U. a. U. o.

⁹¹ U. a. U. o.

⁹² U. a. U. o. hez 1810. máj. 3. Váczy id. m. VII. 449.

⁹³ Eröss levele Kazinczy F.-hez. 1809. dec. 2. Váczy Id. m. VIII. K. 517.

⁹⁴ Dr. Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debr. 1911. 247-248. l.

⁹⁵ Debrecen Városi Levéltár Okmánytár LXV.

⁹⁶ U. o. XLVI.

⁹⁷ U. o. LXVII.

eladását: Ő Felsége által a város Typographiájának eladása semmiképpen meg nem engedtetik.⁹⁸ Ugy, hogy 1813-ban a Tiszántuli Református Egyházkerület őszi közgyűlése még foglalkozott a vétellel, de az ajánlatát a Városi Tanács már nem is tárgyalta.⁹⁹ Eröss Gábor jóelőre megérezte, hogy ebből a vételből nem lesz semmi. Ezért 1811-ben Pécsi és Vay minden marasztása dacára veri a készülődést Bécsbe, igérve, hogy az esetben, ha a város nyomdáját megveszik, az engedélyt megnyerik és neki megfelelő állást biztosítanak, mindenkor kész lesz Bécsből lejönni. Csak mikor szekere indulóban volt Debrecenből, kapta meg az értesítést, hogy őt választották meg nyomdásznak. Eröss Bécsből írt válaszában köszönettel acceptálta az állást s mivel biztos volt az engedélyben, a companistasággal könnyen bánt, noha Schindelmayer minden követelését teljesítette. Az alku, melyet Eröss most már semmi áron sem akart megkötni, azon jutott zátonyra, hogy Eröss, mivel sem cursivjai, sem német fracturjai nem voltak, kieszközölte bécsi társától, hogy Bécsből Debrecenbe jöhessen, hol olcsóbb az élet a tanulásra s ha kész lesz a tanulással, úgy is visszajön Bécsbe.¹⁰⁰ Titkon azonban arra gondolt, hogy ha időközben a Pécsi dolga dűlőre jut, megválnak a companistaságból.¹⁰¹ „Azonban a Pécsi privilégium legyalogodott¹⁰² és a petito civitas amota, én pedig ismét kikoptam. Nincs más mód, hanem hogy újra Bécset kell előrántanom” – írja elkeseredetten Kazinczynak 1811. elején.

Ekkor történt, hogy özv. Weinmüller Bálintné Komáromban, a Hazai és Külföldi Tudósításokban újra eladóvá teszi typographiáját „a Verlagjával együtt.”¹⁰³ Eröss, mint 1805-ben, úgy most is meg akarta venni a nyomdát, erősen alkudozik az özvegygel, de az alkut a többi nyomdászok elrontották. Bár az özvegy nyomdáját 33.000 frtra tartá, holott 1805-ben 12.000 frtért akarta adni, Eröss tudván az idők proportióját, most sem tartá drágábbnak, mint előbb.¹⁰⁴ Hiszen 6000 frtot a 40 mázsa betű, 4 sajtó instrumentum és a Verlág, „mely mind kelendő articulusok, kivéven egy néhány Stankovics predikatiót, igen becsülettel meg éri.”¹⁰⁵ Tehát ha valahol ez üzletre 33.000 frtot kaphatna, szívesen belemenne. „Én szegény legény lévén, a kinek egyéb Creditem a becsületemnél nints, magam személyibe hova folyamodjak, nem tudom. Patronust is a Fák közt, a kik nem értik, nem is érzik az egész dolgot, hiába keresek. Ha klastromot kellene fundálnom, többen által látnák Szent Szándékomat, tán hamarébb is boldogulnék. Most pedig minden találósságom is csak a tekintetes Urban (Kazinczyban) határozódik meg, mert még azt senki annyira meg nem értette, nem is érzette, mint a Tekintetes Ur. Azért is folyamodom a Tekintetes Urhoz, hogy ha valahonnan a maga Creditjére és Kezességére, a melyet elég mindenhatónak esmerek, a maga cirkulussába erre a fundusra hamarjába, ha lehet, 33.000 frtot nekem méltóztatna szerezni: Én az interestet mindég fizetem és reménylem, hogy 3 esztendő alatt az egész Capitallist is lefizetem. Ebből én a magam részére semmi Typographiai nyereséget nem kívánok, hanem csak a szedő fizetésit. A nyomtató bérit, a papirost és festéket fizesse a tekintetes Ur.”¹⁰⁶

⁹⁸ U. o. LXXIV.

⁹⁹ U. o. LXXV.

¹⁰⁰ U. a. U. o.

¹⁰¹ Eröss levele. U. o.

¹⁰² megfeneklett.

¹⁰³ Hazai és Külf. Tudósítások. 1811. febr. 15.

¹⁰⁴ Eröss levele Kazinczy F.-hez. Dr. Váczy. id. m. VIII. 514.

¹⁰⁵ Eröss levele. U. o.

¹⁰⁶ Eröss levele Kazinczyhez. Dr. Váczy id. m. VIII. 517. l.

E leveléhez az elmúlt télen készült legujabb betűmintáit is mellékel¹⁰⁷ hogy a jó ízlésű Kazinczy véleményét ezekre vonatkozólag is ismerje.¹⁰⁸ Kazinczynak nem tetszettek betűi. „E mesterségben — írja Kis Imrének — nem ért el annyira, mint óhajtani kellett volna. Betűi nem jól állanak egymás mellett. A cursivok és a németek kimondhatatlanul rútak. Sok magyar művészt ismerek a’ ki félig vagy addig sem teszi meg az utat s magát valaminek véli, holott non homines, non Mundi etc. Erőss Urnak nem kellett volna magát több tárgyra adni... Bár csak valaki Erőss Urat egy kevésbé nem oly igen bátorrá tudná tenni.”¹⁰⁹

Kazinczy azonban nem látott kellő garanciát a vérmes ifju mellett, noha Erőss Companistának szólítja fel és fele nyereséget ajánlott fel neki addig, míg a kitűzött összeget kifizeti. Szerinte u. i., hogyha 4 sajtó egész napon át szakadatlanul dolgozhatna, igen szép nyereség lenne, hiszen egy árkust papiroson kívül legalább 50 forintért nyomtatnak. Ennek fele a legnagyobb kiadások mellett is haszon, így a 4 sajtó a 300 dolgozó napon 30.000 frtot hozna be, de még ha fele lenne is, az is jó haszon. E vérmes remények és jó kilátások dacára is, Kazinczy a betűmintákat visszaküldte és lemondott egy nyomda illetéknéppen való felállításáról.¹¹⁰

¹⁰⁷ E betű mustrákat a debr. kollégium őrzi. A 21-féle betűminta – a német betűmintákat kivéve – Csokonai verseiből vett idézetekből van illusztrálva.

¹⁰⁸ Erőss levele Kazinczyhoz. Dr. Váczy id. m. VIII. 517. l.

¹⁰⁹ Kazinczy levele Kis Imréhez. Széphalom, 1811. jun. 27. Dr. Váczy. id. m. VIII. K. 610—11.

¹¹⁰ Erőss levele Kazinczyhoz 1811. máj. Dr Váczy. id. m. VIII. 519—520. l.

A művészi pálya vége.

Eröss Gábor a sorsüldözött, reményeiben csalatkozott, mindenféle pártfogókban szükölködő, ernyedhetetlen szorgalmu, törhetetlen akaraterejű ifju Lovasberényből Pestre, Pestről Bécsbe ment s rövid bécsi tartózkodása után ujból Debrecenbe érkezik és minden biztatóbb kilátás nélkül maga akar egy nyomtató műhelyt létesíteni. E célból megakarja szerezni az összes nyomdai materiákat, melyek még mindezideig közös tulajdonukat képezték Pap Józseffel. Ezért, no meg leghübb barátja meglátogatása végett, 1812-ben, Szent Mihályra megyen s ez idő alatt történik meg a két legjobb barát, kik jó és balsorsnak egyaránt részesei valának, a végleges válása. Az 1812. szept. 26-án kötött egyezség-levelük legremekebb kifejezője két igaz baráti szív őszinte dobbanásának: „Mi alább irtak, minekutánna a történetek sora ugy hozta magával, hogy sok időnkbe, fáradságunkba, és teméntelen költségünkbe került mester-ségünköről le mondani s több esztendők óta köztünk fennálló elfelejthetetlen társaságunknak szétozslani szükséges (fennmaradván mind az által köztünk örökre azon még ifjuságunkba kötött, szoros, szívós és szent Barátság, melly esztendeinkkel edjütt bennünk nevedvén s erősödvén, azt – hála az Égnek és a mi Sympathizáló sziveinknek! – semmi emberi erő – mint a’ma mesterségbeli egybekötötésünket széjjel nem oszthatja) a következő barátságos egyezésre léptünk:

1-ör Én Pap József minekutána vólt Társam Eröss Gábor még minden eddig egymást ért szerencsétlenségek is el nem rettentettek attól, hogy reá született s ki tanult betű metzői, öntői s typographiai mesterségéről lemondana: Ezennel minden edjütt szerzett és felibe enge-met illető s általam mettszett, készített és öntött betűket műszereket, stempeleket, matrixokat öntött machinákat atzél és réz rudakat, készített és készitetlen matériákat egyszóval mind azt, a’ mit én mint feles ezen mesterségbe szereztem vagy tulajdon kezeimmel készitetem, neki ezennel örökösén által adom, azzal a szives óhajtással, hogy a’ Jó Isten adja meg már valahára neki a’hoz a’ régen érdemelt szerentsét! s kinek vólna abba nagyobb öröme, mint nekem?

2-or Én pedig Eröss Gábor elfelejthetetlen társamnak s hiv Barátomnak Pap Józsefnek ezen első pontban ki nyilatkoztatott baráti szívességet háládatos barátsággal elfogadván egyebet ezuttal, – mig az Isteni Gondviselés nekem módot nem ád azt méltóképpen viszontaglan – nem ígérhetek annál – hogy Józsimnak Endrédiéknél levő 200 frtból álló 1807-beli kosztjáért való adósságát egészen magamra vállalom és azt ezennel semmivé teszem. Melly barátságos egyezésünkről adjuk ezen mindkét részről kezünk aláírásával meg erősített levelünket.”¹¹¹

Eröss a jobb módot sohasem találta meg, mert ezután is hiába folyamodott nyomda engedélyezéséért, hiába keresett companistát itthon és kívül e hazán, senkit nem talált, ki ügye iránt melegebb részvételt viseltetett volna. A folytonos csalódás és részvétlenség végre is megtörte akaraterejét, az örökös nélkülözés aláasta egészségét, s végelkeseredésében ujból br. Vay Miklós salétromfőző házában huzta meg magát s „minden jelen próbatételeit a betümetzésre, öntésre, nyomtatásra, sőt stereotypusra nézve is abba hagyta.” Fiatalon, 36 éves korában halt meg a szerencsétől folyton üldözött, jobb sorsra érdemes ember.¹¹²

Hüségös társa messze túlélte őt. 1809. nov.-tól 1814. dec. 15-ig gróf Dessewffy számtartója volt,¹¹³ mikor is saját akaratából a gróf nagy sajnálatára¹¹⁴ gr. Csáky Antalhoz szegődött, hol

¹¹¹ Eredeti kéziratot a debr. koll. nagy könyvtár őrzi R 744.8. sz. a.

¹¹² Magyar Kurir 1815. I. 23. sz.

¹¹³ Pap József levele gr. Dessewffy Józsefhez 1814. Kézirat a debr. koll. könyvt.

¹¹⁴ Dessewffy levele Pap Józsefhez 1814. Kézirat a debr. koll. könyvt.

anyja értesíti őt mostoha apja haláláról és testamentumáról, szeretné látni, mielőtt meghalna.¹¹⁵ Midőn 1818-ban a birtok eladás folytán Török gr. kezére jutott, Pap József, bár nem jószántából,¹¹⁶ Török hivatalnoka lesz és itt is marad, valószínűleg élete végéig.¹¹⁷

¹¹⁵ Özv. Czihe Péterné Sulyok Judith levele fiához Pap Józsefhez 1817. U. o.

¹¹⁶ Pap József levele gr. Csáky A.-hoz 1818. U. o.

¹¹⁷ Gr. Csáky levele Pap Józsefhez 1819. Kézirat. U. o. Géresi K. debr. tanker. főig. az 1860-as években még találkozott vele Szinyérváralján.

A rézmetsző deákok hatása.

Az a nagy kulturális és didaktikai mozgalom, mely a debreceni rézmetsző deákok közel másfél évtizedes munkásságát felöleli, térben és időben, távolban és közelben nagy hatást idézett elő. A rézmetszők ismerősei és barátai, akikkel a mindennapi életben a coetusban és a coetuson kívül érintkeztek, lehetetlen, hogy csodálva ne tisztelték volna a kiváló mestereket, kiknek jeles alkotásai mindennap kezükön forogtak és akikre a kiváló tanárok később is büszkén hivatkoztak. Mégis sajnálatos, hogy a deákok közül követőkre többé nem találtak. Még talán az egyetlen Királyi Károlyt kivéve, aki *Kerekes Ferenc* „*Értekezés és Kitérések. Debrecen 1836.*” c. könyvéhez mellékletül egy 22×26 cm. rézlapra¹¹⁸ a kettős betűjű mássalhangzót és ahoz példákat is irt, a kivésését azonban már Lenhardt eszközölte Pesten, több rézmetsző deákot, de még csak rajzoló sem ismerünk. A kollégium kebelében működő rajztanárok vették át e nemes művészetet, mint a rajzolás és metszés hivatott férfiai.

Hatásuk nagy volt a kollégium falain kívül is. Az ő atlaszaik forogtak közkezen nemcsak a debreceni kollégium partikularis iskoláiban, hanem e hazának legtöbb magyar iskolájában is. Minthogy ez atlaszok jóság, kiállítás tekintetében bátran megállották helyüket a külföldi avas importokkal szemben s mi több, a nemzet nyelvén szóltak. Szentgyörgyi könyvét sem méltatta eléggé egyetlen irodalomtörténet sem. Noha ez Pethe „Természet Históriaja”-nak (1815.) felette áll azért, mert magyar földön született, első magyar rendszeres illusztrációkkal ellátott mű, amelyhez magyar, debreceni deákok készítették az állatképeket, míg a Pethéében Rieder Bécsben. Hogy Pethe precízebb alkotást hozott létre, az Blumenbach újabb és jobb kiadásának tulajdonítható.

Hatásuk eljut nemcsak a Kárpátok bércei közé, hanem még Rómába is. Az ő kezük műve után alkotja meg Ferenczy István az ő halhatatlan remekét Csokonai mellszobrában. Ferenczy „a költőt személyesen nem ismerte, valószínűleg sohasem látta: teljesen John kisméretű, meglehetősen durva, élettelen metszetére volt utalva” – írja Meller Simon.¹¹⁹ Hát John ismerte Csokonait, hogy arcképét olyan sikerülten – hiszen ez az igazi és nem a Ferenczyé – rézbe véste? Bizonyára nem. Hanem ő valami mást tartott szem előtt, amelyet Ferenczy kiváló életirója nem vett figyelembe. Ez a valami pedig az az arckép volt, amelyet Eröss János debreceni rézmetsző deák, főleg rajzoló, Csokonai barátja, ki tehát a költőt személyesen ismerte, oly megszólalásig hiven lerajzolta, hogy mindenki, aki az arcképet látta, Márton József szerint, örömmel eltelve kiáltott fel: „Ez az! Ő ez!” Ezt az arcképet az életrajzi adatokkal együtt pedig Gál László, a Csokonai tanítványa juttatta el Mártonhoz,¹²⁰ aki rézbe vésette¹²¹ és „Csokonai V. Mihály nev. poetai munkái. Bécs 1816.” kiadását díszítette vele. Ezután a „kupferstück” után készítette Ferenczy Csokonai mellszobrát márványból oly elragadó szép kidolgozással, hogy méltán, minden hizelgés nélkül írhatta neki Kazinczy: „aki Csokonait ismerte, azt a kövön fel nem lelheti, mert rézbe vésett képe, mely után az Ur dolgozott, hozzá ugyan nem hasonlít. De a plasztika műveiben nem hasonlítás, hanem nemesítés kívántatik.”¹²² Hogy pedig a mellszobor fején koszorú van, holott az arcképen

¹¹⁸ E réztábla megvan a kollégium nagy Könyvtárában.

¹¹⁹ Meller Simon: Ferenczy István (Magy. Tört. Életrajz.) Bpest. 1905. 73. l.

¹²⁰ Márton József: Csokonai Vitéz Mihály nevez. poetikai munkái Bécs. 1816. l. Előszó.

¹²¹ Ez után az Eröss János által lerajzolt, John által rézbe metszett arckép után készült nemcsak Ferenczy Csokonaija, hanem valamennyi Csokonai-arckép is.

¹²² Kazinczy levele Ferenczy Istvánhoz 1823. jan. 17. Váczy id. m. XVIII. K. 236. l.

nincs, annak tulajdonítható, hogy Ferenczy a Vatikánban a római istenek és imperatorok győzelmi babértól megkoszorúzott fejét szemlélhette és ezek ihlették művészi lelkét. Másfelől így lett, e fej feljebb minden magasztalásnál: nem a Csokonai feje, de gyönyörű fej gyönyörűen kidolgozva.¹²³

Érdekes, hogy gr. Széchenyi István utazása közben, 1818. aug. 7-én meglátogatta Rómában a Thorwaldsen műtermét és ott találta Ferenczy Istvánt, az első magyar szobrászt, aki Csokonai szobrát faragta és ezeket írja naplójában:

„In dem fond dieses établissement finde ich einen jungen Ungar (Ferentzi) der de Csokonyai modelt! – hat leider gar kein Talent. Ich glaube nicht, unter uns gesagt, dass ein Magyar für einen Bildhauer taugt!¹²⁴

Magyarul: A műterem egyik szögletében egy fiatal magyart (Ferentzi) találtam, aki Csokonait mintázta, – sajnos, semmi tehetsége nincs. Magunk közt szólva, nem is hiszem, hogy egy magyar szobrászságra alkalmas legyen.”

A rézmetszés mesterségének utolsó művelője Debrecenben Beregszászi Pál tanár, akinek utolsó, 1865-ben megjelent, már említett hatalmas gyűjteményével meg is szűnik a főiskolában a rézmetszés művelése. A cinkografia foglalta el e roppant fáradtságot és időt igénylő sokszorosítási eljárás helyét.

Az tény, hogy deákjaink nem művészi koszoruért alkották meg szerény munkáikat, hanem célszerűségi elvekből, hasznossági szempontból. Hogy is fejlődhetek volna ki Debrecenben a XVIII. sz. végén kiváló művészek, mikor még a későbbi idők nagy művészei, egy Ferenczy István, Karacs Ferenc ihletett lelkük művészetének voltak meg nem értett vagy félreismert martirjai a hazában. A deákok műveiben a józan didaktika, közelebbről módszertani elvek, melyek a szemléltetésnek minél inkább előtérbe való helyezésében nyilvánultak meg, hozzák meg, bár későn, minden idők elismerésének babérkoszoruját homlokukra, melyet talán alkotásuk művészi becse, kulturális értékük leszámítása mellett, korán hervadóvá tenne. Ez iskola magasfoku közszellemének félreismerhetetlen bizonyítékai e munkák; akkor, amikor a kollegium tanárai a kitünőbbnél-kitünőbb tankönyvek nagy számát bocsátják az ifjúság elé, tanítványaik a legmodernebb, sőt mondhatni, korukat nálunk messze meghaladó taneszközöket készítenek.

Csakis a tanító és tanítvány vállvetett munkásságának eredménye volt az a kiváló módszer, mely lehetővé tette a főiskola deákjainak olyan magasfoku tudományos készségét, mellyel hazánk határain kívül is megállotta helyét, sőt kiemelkedett kortársai közül a debreceni togátus deák.

¹²³ Kazinczy F. levele gr Dessewffy Józsefhez 1824. júl. 1. Dr. Váczy id. m. XIX. K. 144. l.

¹²⁴ Gr. Széchenyi István naplói. Budapest 1823. 1. K. 278. l.